Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
Ústav české literatury a komparatistiky

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Lucie Čechová

Dvojí přístup k lidovému vyprávění: Josef Štefan Kubín a Emanuel Horký

Two Approaches to Folk Narratives: Josef Štefan Kubín and Emanuel Horký

Vedoucí práce: prof. PhDr. Jiří Holý, DrSc.

Praha 2022

Poděkování

Chtěla bych tímto poděkovat prof. Jiřímu Holému za jeho rady a podnětné poznámky, za čas, jenž věnoval této práci, a především za vřelost a trpělivost, se kterou mě provázel při psaní.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 24. 4. 2022

Klíčová slova

lidové vyprávění, česká literatura, Josef Štefan Kubín, Emanuel Horký

Key words

folk narrative, Czech literature, Josef Štefan Kubín, Emanuel Horký

Abstrakt

Práce se bude zabývat zpracováním lidových povídek z Podkrkonoší na jedné straně a zpracováním lidových pověstí z oblasti Vysočiny (Humpolecka, Polenska a Havlíčkobrodska) na straně druhé. Využije k tomu materiál shromážděný Josefem Štefanem Kubínem (Lidové povídky z Podkrkonoší) a Emanuelem Horkým (Z kraje Šimona kouzelníka). Cílem bude konfrontace obou kontrastních postupů po stránce jazykové, stylové a tematické, ale i obecnějšího přístupu k folkloru.

Abstract

The work will deal with the processing of folk tales from Podkrkonoší on the one hand and the processing of folk tales from the Vysočina region (Humpolec, Polná and Havlíčkův Brod regions) on the other hand. It will use the material collected by Josef Štefan Kubín (Lidové povídky z Podkrkonoší) and Emanuel Horký (Z kraje Šimona kouzelníka). The aim will be to confront the two contrasting approaches in terms of language, style and subject matter, but also in terms of a more general approach to folklore.

Obsah

ÚVOD……... 7

1. LIDOVÉ POVÍDKY Z PODKRKONOŠÍ…… 8
   1.1. Josef Štefan Kubín……... 8
   1.2. Žánrové zastoupení…….. 8
   1.3. Kompozice textu…….. 9
   1.4. Slovní zásoba…… 11
   1.5. Syntax……..... 13
   1.6. Stylistika…… 13
   1.7. Témata a motivy……. 14
      1.7.1. Témata a motivy ve fantaskních a realistických povídkách …… 15
      1.7.2. Postavy……. 17
   1.8. Přístup k folkloru obecně……... 18
2. Z KRAJE ŠIMONA KOUZELNÍKA……... 20
   2.1. Emanuel Horký…….. 20
   2.2. Žánrové zastoupení…… 21
   2.3. Kompozice textu…… 22
   2.4. Slovní zásoba……. 23
   2.5. Syntax……...……. 24
   2.6. Stylistika…… 24
   2.7. Témata, motivy a postavy..…… 25
   2.8. Přístup k folkloru obecně……... 27
3. SROVNÁNÍ……. 30
   3.1. Srovnání jazykové…….. 30
   3.2. Srovnání tematické……. 30
   3.3. Srovnání folkloristické……... 31

ZÁVĚR……... 33

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY…… 34

ÚVOD

V této bakalářské práci se budeme věnovat dvěma sbírkám povídek a pověstí zaznamenaných z české ústní lidové slovesnosti, tedy konkrétně knize *Lidové povídky z Podkrkonoší*, kterou sesbíral Josef Štefan Kubín, a sbírce *Z kraje Šimona kouzelníka*, již sestavoval Emanuel Horký. Při výběru tématu hrál roli záměr věnovat se nepříliš známé, po více než padesáti letech od vydání téměř zapomenuté sbírce pověstí mimo jiné z regionu Humpolecka, tedy knize *Z kraje Šimona kouzelníka*, a Kubínova sbírka se nabízela jako zajímavý protějšek, se kterým by bylo možné knihu srovnávat.

Metodou našeho výzkumu bude pečlivá a podrobná analýza obou textů, a to jak po stránce jazykové, kde se budeme soustředit na žánrové zastoupení ve sbírce, kompozici textu, slovní zásobu, syntax a stylistiku, tak i po stránce tematické, kde nás budou zajímat nejčastější motivy, postavy a jejich variace. Významným aspektem, kterému se budeme rovněž věnovat, bude obecný přístup autorů k folkloru. K tomu mimo jiné využijeme odbornou literaturu, která byla o Kubínovi a jeho díle vydána, v případě Horkého užijeme možnosti bádání v místních muzeích a archivech.

Na základě detailní analýzy posléze provedeme srovnání obou sběratelů a jejich textů. Odlišnost sbírek nám dovolí zaznamenat jejich rozdíly v širokém spektru. Bude nás zajímat, jak si vzájemně knihy stojí, ale pozornost budeme věnovat i kontrastu postupů obou sběratelů.

1. LIDOVÉ POVÍDKY Z PODKRKONOŠÍ

1.1. Josef Štefan Kubín

Kubín si díky své sběratelské i vlastní autorské činnosti získal všeobecnou proslulost v české folkloristické sféře a vyšlo o něm i několik monografií, není tedy potřeba jej zevrubně představovat. Shrňme však alespoň ty nejdůležitější momenty jeho života, které mají význam pro tuto práci.

Chronologicky prvním faktorem významným pro Kubínovu folkloristickou budoucnost byl jeho otec, Jan Kubín. Ten byl mezi sousedy na jičínském předměstí znám jako výmluvný vypravěč, a tak se u Kubínů doma často scházeli besedníci a vyměňovali si povídky či pohádky a žertovali o každodenních situacích (viz VŠETIČKA 1980: 9). Kromě besed se v Kubínově rodině také často nahlas četlo a díky otcově obchodu se mladý Josef rovněž setkával s nemalým množstvím venkovských obyvatel, což mu dopomohlo poznat jejich způsob života (viz CHALOUPKA 1966: 11).

Kubín sám v různých rozhovorech dále zmiňoval kamarádku z dětství, Emču Bartošovou, od které poprvé slyšel lidovou píseň, a jejíž písničky si také rovnou zaznamenal (viz CHALOUPKA 1966: 12). Emča Bartošová i Josefův otec Jan později přispěli několika svými povídkami do souboru *Lidové povídky z Podkrkonoší*.

V následujících letech Kubín získal vzdělání na pražské univerzitě, kde se seznámil mimo jiné s lingvistou Janem Gebauerem a folkloristou Jiřím Polívkou. Gebauer se stal Kubínovi inspirací, Jiří Polívka s ním mnoho let aktivně spolupracoval. Stal se jeho editorem a komentátorem, ale také rádcem, co se týče uspořádání sbírek, bibliografických dat apod., a konečně i všeobecnou autorovou oporou (viz CHALOUPKA 1966: 29). Polívkova smrt pravděpodobně přispěla k tomu, proč se Kubín rozhodl nevydat třetí svazek lidových povídek, tentokrát ze severní části Podkrkonoší.

První část s podtitulem *Podhoří západní* byla uzavřena v roce 1922, druhá, *Úkrají východní*, pak v roce 1926, kdy tedy dílo získává svou finální podobu. Třetí část, *Úkrají severní*, nevyšla zřejmě zčásti vinou zmiňované Polívkovy smrti, ale především kvůli negativní kritice od Václava Tilla, které se budeme dále věnovat později. My zde budeme pracovat s vydáními z let 1964 (*Podhoří západní*) a 1971 (*Úkrají východní*), které svým komentářem, doplňkovými informacemi a opětovnými zápisy povídek po padesáti letech opatřil Josef Jech.

1.2. Žánrové zastoupení

Ačkoliv jsou v názvu knihy uvedeny pouze souhrnně povídky, žánrově zde nacházíme několik různých typů textu. V první řadě jsou to pohádky kouzelné neboli fantastické. Ty Oldřich Sirovátka obecně charakterizuje pomocí stavby na etickém principu, je zde výrazný boj dobra proti zlu, pravidelné je optimistické ladění a šťastný konec, velkou roli zde hraje láska v podobě idealizovaného čistého milostného citu. Běžný, všední svět zde splývá se světem nadpřirozeným, čarovným. Postavy jsou ve fantastických pohádkách schematické, ruský folklorista Propp nachází sedm hlavních typů postav: hrdina, pomocník, dárce, odesílatel, protivník, princezna a král (viz SIROVÁTKA 1998: 36-38). U Kubína jsou fantastické pohádky

zastoupeny četně, nejčastěji pojednávají o záchranách princezen, vysvobozování zakletých tvorů, vyhánění zlých sil z lidských obydlí a setkávání s nadpřirozenými bytostmi.

Dalším typem jsou pohádky realistické neboli novelistické. Ty se podle Sirovátky odehrávají v prostředí prostém magie, tedy ve vesnicích a ve městech, a vystupují v nich postavy, které vypravěč zná nebo znal ve vlastním životě. Postavy zde nabývají větší psychologické hloubky než ve fantastické pohádce, ale stále se zde zachoval prototyp postav hrdiny a protivníka. Šťastný konec zde není zaručen, děj je napínavější, plný zvratů a často obsahuje humornou linku (viz SIROVÁTKA 1998: 42-44). V podkrkonošské sbírce se realistické povídky objevují nejčastěji v podobě vlastních zážitků vypravěčů, příběhů, které se udály v oblasti jejich domova, nebo zkazek, které kolují po generacích mezi sousedy.

Ve sbírce nacházíme i nejedno zastoupení legendárních povídek. Ty mají dle Sirovátky většinou prostý děj s groteskní a parodickou látkou. Nejběžněji jsou zastoupeny syžetem putování Ježíše Krista se svatým Petrem po světě (viz SIROVÁTKA 1998: 46). V povídkách sebraných Kubínem má pravidelně svatý Petr charakter někoho, kdo Krista podceňuje nebo ho podněcuje ke špatným činům, načež ho Ježíš pomocí víry přechytračí, převeze a poučí.

Objevují se rovněž povídky o zvířatech. Ty Sirovátka odlišuje od bajek, jelikož v bajkách je centrální nějaké poučení, zatímco povídky a pohádky mají za cíl především bavit. V povídkách se objevuje směsice všelijakých domácích i divokých zvířat (viz SIROVÁTKA 1998: 45-46). U Kubína jsou tyto pohádky nejčastěji zastoupeny syžetem, kde hrdina rozsoudí zvířata, která ho pak odmění nějakým magickým předmětem, svými schopnostmi nebo vlastní výpomocí.

Kubín sám v předmluvě komentuje zvyšující se oblibu anekdot. I ve sbírce jich nalezneme poměrně mnoho. Sirovátka anekdotu charakterizuje jako velmi krátký žánr, často založený pouze na dialogu dvou postav, který je budován na pointě vtipu (viz SIROVÁTKA 2002: 161-165). Toto je uplatněno i v anekdotách v Kubínově sbírce, texty často zabírají jen jeden nebo dva odstavce, probíhají v dialogu dvou postav, maximálně ještě nějakého stručného uvedení do situace, a jsou zakončeny pointou vtipu, zpravidla žádné další zakončení nemají. Nevyhýbají se obhroublým a erotickým situacím, časté jsou anekdoty z vojenského nebo náboženského prostředí.

Sekundárně je zde zastoupen i žánr zaklínadla. Bohužel není zapsán žádný přímý záznam zaříkávadla, jaké se dochovaly například ve východoevropské literatuře. Dočteme se alespoň o zaříkadle, po kterém se z rostliny vylíhne ďáblík, který zaříkávače naučí čarovat, nebo o babičce, kterou naučil zaříkat farář až po své vlastní smrti. Zmiňována je i dovednost uřknout jiného člověka.

1.3. Kompozice textu

Oba díly Kubínových povídek v edici Jaromíra Jecha jsou rozděleny podle obcí, kde autor jednotlivá vyprávění sbíral. Obce jsou řazeny systematicky a naznačují postupný pohyb při sběru, například druhá část, *Úkrají východní*, ilustruje postup od obce Kyje u Jičína jihovýchodně až k obci Boháňka. Obce jsou pak dále děleny podle jednotlivých vypravěčů.

Jestliže je od jednoho vypravěče uvedeno větší množství povídek, pak jsou rovněž řazeny podle určitých pravidel. Pokud vypravěč poskytl širší spektrum témat, jsou jeho povídky podle těchto témat děleny a seskupovány. Obecně lze říct, že jsou od sebe odděleny příběhy s nadpřirozenými prvky a příběhy bez těchto prvků, často jsou také zvlášť uváděna memorata a zvlášť fabulata apod. Jak již bylo řečeno, seskupeny u sebe jsou povídky jednoho vypravěče na stejné nebo podobné téma, například příběhy obsahující postavu vodníka nebo čerta.

Délka jednotlivých povídek se liší, obecně ale u jednotlivých vypravěčů nacházíme buďto krátké zkazky, nebo několikastránkové povídky, mix těchto variant je spíše výjimkou. Celkově mají folklorní skladby spíše kratší rozsah. Důvod tohoto faktu nachází Sirovátka v paměti interpretů a vnímání posluchačů (viz SIROVÁTKA 1998: 17). Jako o dalších důvodech lze uvažovat i o výřečnosti či sečtělosti vypravěče, ale také například i o trémě, kterou lidé mohli pociťovat při vyprávění před cizím člověkem, který si jejich slova pečlivě zaznamenával. Jaromír Jech však ve svém dodatku cituje slova jedné z pamětnic Kubínova sběratelského působení, která uvádí, že díky své jadrné mluvě a vstřícnému lidskému vystupování si Kubín s místními dobře rozuměl (viz KUBÍN 1971: 486).

Kompozice samotných povídek je v zásadě schematická a šablonovitá, což je pro lidovou slovesnost typické. Stereotypy nejen v kompozičních postupech, ale na v ostatních úrovních textu napomáhaly paměti vypravěče a odlišovaly folklorní skladby od literárních děl (viz SIROVÁTKA 1998: 17). Jádro vyprávění je pravidelně ohraničeno úvodními a závěrečnými formulacemi, které budou dále podrobně rozebrány. Od vyprávění se místy mluvčí odklání k popisným pasážím, odbočkám, dodatkům apod.

Začátek povídek má přirozeně povahu úvodu do situace, představení prostředí a hlavních postav příběhu. Nejčastější úvodní větou je fráze vyjadřující existenci nějaké postavy, často nepojmenované – opakujícím se prvkem je, že hlavní postava povídky je až syn nebo dcera první uvedené postavy, a pravidelně až právě tento potomek bývá uveden jménem. Někdy se objevuje vyjádření nejistoty ohledně jména postavy, jako například v povídce *Tři jablka*: „*Pepik, nebo jak se menoval*“ apod. Nacházíme i případy, kdy v průběhu celé povídky není konkrétně jmenována ani jedna postava, v takovýchto případech si vypravěč často vypomáhá označením zaměstnání dané postavy či podobných určujících prvků. I pokud povídka začíná zmínkou o nějakém místě nebo čase, jedná se většinou o neurčité formulace typu „*v jakejsi vesnici*“ nebo „*za onoho času*“. Některé povídky nezačínají úvodem, ale jen tak jakoby mezi řečí, jako by sběratel nestihl zachytit začátek – uveďme příklad z povídky *Hastrman kramářem*: „*To už nevim dobře, stářim se to vykouří z hlavy, ale počitám, že to byl rybnik, Nohavička mu řikaj, je takhle stranou jako ke Střevači.*“ Některé povídky pak začínají jakoby navázáním na povídku předcházející, zvláště pokud spolu tematicky souvisí.

Zakončení povídek Jaromír Jech ve svých poznámkách dělí do tří skupin. První skupinou je ohlášení konce ve smyslu „*zazvonil zvonec a pohádky je konec*“. Takováto zakončení jsou nám známá i z moderních pohádek. Druhou skupinu charakterizuje jako narážku na jednající osobu nebo osoby a do této skupiny započítává i zakončení podle modlitby, teda formulace typu „*a žil tam blaze až do smrti ámen*“. Třetí skupinu pak popisuje jako účast vypravěče. Uveďme příklad z povídky *Vandrák a princezna Amálka*: „*Tak se ujali králoustvi, ty dvě sestry se už proudaly, a měli tam u řetěza psa, takovou potvoru, roztrh mně celou sukni, a vod ty doby sem tamtady nešla a už nepudu.“* Za zmínku stojí, že takováto zakončení nacházíme i u fabulat, povídek protkaných nadpřirozenými prvky, u kterých je zcela jasné, že

se doopravdy nemohly udát. Můžeme tedy tato zakončení chápat mimo jiné jako snahu dodat věrohodnost pohádce pomocí vlastní účasti. K Jechovým třem skupinám dodejme ještě případy, kdy na konci povídky nenacházíme žádnou specifickou závěrečnou formuli, ale „pouze" konec vyprávěného příběhu.

V jednotlivých povídkách poměrně často nacházíme dvě i více zápletek. Hlavní zápletka přichází v některých případech až v druhé polovině povídky. K první zápletce se někteří vypravěči vrací na konci příběhu, někteří se k ní nevrací vůbec. Jindy až na samém konci povídky přichází nečekaná, případně i třetí zápletka, která se rychle vyřeší, často i v rámci jediného odstavce. Druhá nebo další zápletka se přidává často ve chvíli, kdy první zápletka končí, ale pro hlavního hrdinu nenastává šťastný konec.

Občas se setkáváme se situací, kdy vypravěč zapomene zmínit jistý důležitý detail. Ten pak dodává ve chvíli, kdy si na něj vzpomene, nebo je pro vývoj příběhu nutné jej zmínit. V takovýchto případech bývá daný dodatek zapisovaný v závorkách.

1.4. Slovní zásoba

Charakteristickým prvkem pro Kubínovy sbírky lidových povídek je jejich věrný zápis, jak po stránce tematické, tak po stránce jazykové. V předmluvě sám říká: „*Zapisoval jsem ovšem mluvu tu přesně, co nejvěrněji. Pokud je jednotlivec s to, hleděl jsem, aby mi nic neuniklo ani z výslovnosti, ani u obsahu mluvy té – a ten jest ovšem daleko bohatší, než mohou zatím svědčiti tyto i příští mé povídky.*" (viz KUBÍN 1964: 17) Tato autentičnost však byla do jisté míry dvousečná – zatímco někteří čtenáři obdivovali pravdivost Kubínových textů, jiní byli pohoršeni vulgaritou a oplzlostí, kterými byla lidová slovesnost protkaná. Z našeho dnešního pohledu je pro nás však takovýto „nekorektní" text daleko přínosnější, jelikož autenticky odráží lidovou povahu v její pravé podobě, neidealizovanou, nezkreslenou. František Všetička to komentuje rovněž velmi pochvalně: „*To vše bylo zároveň umocňováno krásou lidové mluvy, neobyčejnou básnivostí, jadrným vtipem a osobitým způsobem přednesu. Vypravěčské umění lidových pohádkářů, zbavené vší strojenosti, promlouvalo jazykem svěžím a neotřelým.*" (viz VŠETIČKA 1980: 18)

Všetička dále kladně hodnotí i nářeční přesnost Kubínova záznamu: „*Odborný ráz kladských a podkrkonošských povídek se projevoval už ve formě záznamu, který velmi přesně reprodukoval nejen vlastní text, ale i jeho jazykovou a fonetickou stránku. Kubín totiž vedle obsahu vyprávění zachytil též jeho nářeční podobu. (...) Jeho kladské a podkrkonošské povídky se tak staly prvními sbírkami nářečně věrných zápisů lidové prózy.*" (viz VŠETIČKA 1980: 17) Právě nářečí je jedním ze základních kamenů Kubínových sbírek. Oba díly Podkrkonošských povídek jsou opatřeny obsáhlým slovníčkem nářečních výrazů, mezi kterými dominují substantiva, těsně následovaná adjektivy a slovesy. V povídkách můžeme sledovat přímou úměru – čím starší vypravěč je, tím více nářečních slov používá. To si lze vysvětlit mimo jiné tím, že mladší lidé na počátku 20. století měli dostupnější možnosti získat vzdělání ve městech, než jejich rodiče a prarodiče, a častěji se tedy setkávali s nářečně nezabarveným jazykem.

Podíváme-li se na konkrétní prvky slovní zásoby v textu, můžeme si všímat, že některé z nich, byť podvědomě, plní při vyprávění jisté funkce. Jako příklad uveďme deminutiva. Ta jsou totiž pravidelně používána u popisu pozitivně hodnocených situací, lokací či osob. Hodný *dědeček* obvykle bydlí v *chaloupce* uklizené jako *klícka*, nenajdeme v ní jediný *flíček*, na

zahradě mu rostou *růžinky* a nad hlavou mu svítí *hvězdičky*. Obdobný popis bychom u zlého černokněžníka nenalezli. Obdobnou funkci plní na druhé straně spektra pejorativa. Zlobivé dítě je *harant*, místo pusy má *hubu*, negativní postavy jsou titulovány jako *mezulán pitomá*, *sralbotka* nebo *trouba*. Pozornost si rovněž zaslouží nekonvenční nadávky používané vypravěči. Pro příklad uveďme výrazy *všiuka*, *vohrňdírka* nebo *machachuchla*.

Jak již bylo zmíněno, vulgarismů v Kubínových sbírkách není poskrovnu. To může na jednu stranu narušit čtenářský zážitek, pokud recipient očekává pohádkové čtení vhodné pro děti. Jech se pro tento případ pojistil a ve své edici uvedl, že text není vhodný pro dětské čtenáře. Na druhou stranu je nevybíravost slovníku vypravěčů dokladem o autentičnosti, přirozenosti jejich jazyka. Vulgarismy se nachází napříč všemi rovinami povídek. Dle očekávání jsou nejvulgárnější obyčejné postavy z prostých vesnických poměrů: „*že ji kurvu něco nespolkne*“, „*mý to ty čubce čubčí nedarujem*“. Vulgárně však mluví i vysoká společnost, například princezna v pohádce *Rohatá princezna*: „*Di a šlohni ho tam přes prdel*.“ Neslušné výrazy se ani neomezují pouze na lidské postavy, například ryba si stěžuje: „*Vo každym houně, co sem kdo zanese, nemůžu jen tak vědět.*“ Stejně jako v našem dnešním jazyce, vulgarismy se hojně objevují v přirovnáních, kde plní funkci expresivní: „*už bylo tma, jak se říká, jako v prdeli*“, „*kousek domácího sejra, takovýho jako ser babo na stůl*“ či „*Tonda se klepal jako houno v rosolu*“. Konečně se sprostá slova neobjevují pouze v jazyce postav, ale i v promluvách vypravěče, například v pohádce *Jak se Ferda naučil kouzelnictví*: „*Už mám prej vyhráno. Jo, vysráno!“*

Dalšími prvky slovní zásoby jsou například familiární slova jako *příteliček* nebo *šmajchlováni*, dětská slova jako *kňafáky* nebo výrazy, které podle *Slovníku spisovného jazyka českého* spadají do argotu, jako například *lapák*. Povídky sbírané před sto lety jsou přirozeně rovněž protkané zastaralými slovy. Z archaismů uveďme slova *krchov, funus, fořt, varta* (ve smyslu hlídka), *tambor, razír* či *prefatýn*, z historismů alespoň *korec, grenadýr, potěh, pazderna* nebo *fasuněk*. Už na těchto příkladech lze pozorovat tendenci zastarávat především u substantiv označujících věci, místa a osoby.

Početnou skupinu tvoří cizí slova využívaná v jazyce jak vypravěče, tak postav. Sledovat můžeme především silný vliv němčiny. Málokdy čteme výzvu „*Stát*!“, daleko častější jsou varianty „*Holt*!“ a „*Halt*!“. Nacházíme také fonetické varianty dalších německých slov, například *undrholt* ve významu zábava, které ukazuje ke slovu *Unterhaltung*, *ajznšiml* ukazující na *Eisernen Schimmel* či *abrhejtman*, tedy *Oberhauptmann*. Němčina je v povídkách taktéž zesměšňována na úrovni fonetické, například následovně: „*Ole nole hole né“ – „Alta Nagel halten nicht*“. Dále se objevují také citace z jiných jazyků: „*Kato nano eni meni*“ – „*Vojáci, pojďte jíst*“ z maďarštiny, či dokonce slovní hříčky – v povídce *Hloupý Honza farářem* dochází k zaměňování českých sousloví s latinskými slovy za účelem humorného rozuzlení.

S vlivem cizích jazyků, především němčiny, souvisí i neopomenutelný prvek Kubínových povídek, podkrkonošské nářečí. Zmiňme alespoň ty nejběžnější nářeční rysy vyskytující se v povídkách, podložené odbornou prací Jarmily Bachmannové. Často narážíme na změnu hlásky *v* ve funkci předložky na *h* nebo *ch* (*h Jičíně*), výslovnost hlásky *v* jako neslabičného *u* (*králoustvi, leu*) či na změnu hlásky *d* na *r* (*hervábnej*). Typické jsou také změny koncovek, především koncovka *-oj* v 3. a 6. sg. živ. maskulin (*panu hejtmanoj, di si k šenkýřoj*), koncovka *-em* v 7. sg. maskulin typu *předseda* (*s nejmladšim Honzem, s tátem*) nebo koncovka *-ej* v 7. sg. feminin měkkého sklonění (*šel za svou prácej*). V podkrkonošském nářečí je rovněž

výrazná asimilace, ale je až na výjimky shodná s asimilací v jiných českých oblastech (viz BACHMANNOVÁ 2006: 9-11). Oba díly povídek obsahují několikastránkový slovníček nářečních výrazů. Při srovnání se *Slovníkem podkrkonošského nářečí* docházíme k téměř stoprocentní shodě u slov, které Bachmannová do slovníku zařadila, ale mnoho výrazů z Kubínových povídek v tomto obsáhlém slovníku nenacházíme.

1.5. Syntax

Po syntaktické stránce povídky odpovídají rysům nepřipravených mluvených projevů. Mimo jiné můžeme pozorovat častou syntaktickou juxtapozici v řeči vypravěče i v řeči postav, která může mimo jiné poukazovat na snahu šetřit čas nebo snáze budovat návaznost mezi větami. Podobně typická pro věrný, autentický zápis mluvené řeči jsou slova s nevyhraněným pojmovým obsahem, jako například spojení „*abych tak řek*“, „*jak říkám*“ či „*no a*“. Takovéto fráze naopak ukazují na snahu získat čas, například když si vypravěč pokouší vzpomenout na pokračování děje povídky. Takto fungují i hesitační zvuky – „*Aaa*“ apod.

Co se délky vět týče, pozorujeme v povídkách jistý trend. V pasážích řeči vypravěče nacházíme dlouhá souvětí, kde jsou často věty spojovány spojkou „*a*“ ve slučovacím poměru, jak jsme zvyklí slýchat v běžném mluveném projevu. Naopak v přímé řeči postav se převážně objevují krátké věty a někdy se omezují na pouhé exklamace. Výjimkou jsou také dlouhé odstavce. Ty nacházíme pouze zřídka a u specifických vypravěčů, například u Františky Kocourkové zvané Motejlka nebo u Čeňka Lamače. Takovíto vypravěči ale nad běžným stavem vyčnívají.

Z ohledu formální spojitosti vět nacházíme v textu obvyklé tendence. Z lexikální stránky často sledujeme rekurenci, jednak prosté opakování („*princezna* ***se ztratila, ztratila se*** *jako voda z koše*“; „*No byl sem, víte,* ***vopilej, vopilej*** *sem byl jako na sekyru*“), jednak opakování kombinované s ukazovacími zájmeny („*nepřítel tam vobleh* ***vesnici****. Do* ***ty vesnice*** *přišlo vojsko*“), jednak synonymickou obměnu („*Di, běž, utikej*“).

Konektory v textu nacházíme jak jednoduché (*zkrátka, takže, totiž*), tak i složené („*No ale dyž se to veme kolem a kolem*“). Za konektory můžeme považovat i opakující se fráze, kterými vypravěči ve svých částech textu, tedy mimo přímou řeč, vyjadřují obecnou známost informace, kterou sdělují. Pro příklad uveďme: „*Ale to je starý*.“, „*To ví i stará bába, že jo.*“, „*Že to dobře povidám*!“. Za konektory je lze považovat proto, že je vypravěči užívají pro spojení segmentů textu.

Jako další syntakticky zajímavé prvky uveďme alespoň ještě velmi častou substituci ukazovacími a osobními zájmeny, kterou si vypomáhají téměř všichni Kubínovi vypravěči, a také odchylky od větné vazby. Nejčastější z nich je větná atrakce, rovněž typická pro nepřipravený mluvený projev, jako příklad uveďme: „*časně ráno před sluncem východem*“.

1.6. Stylistika

Kubínem posbírané podkrkonošské povídky jsou velmi bohaté na květnaté jazykové prostředky. Vesnická mluva je například protkaná emocionálními exklamacemi: „*rány bóží*“,

„*děkuju pěkně*“, „*tocevi*“, „*A co prej*!“ apod. Vypravěč i postavy občas svou řeč prokládají apostrofami („*bóže*“) nebo řečnickými otázkami („*Kam s nima?*“).

Samostatnou kategorii tvoří přirovnání. Ta, stejně jako většinu trop a figur, nacházíme především v jazyce vypravěče. Můžeme sledovat přirovnání nám dodnes známá („*harantu máme jako kvíti*“, „*žene se jako divej domu*“, „*štika jako poleno*“, „*jako dyž maj zaražený větry západní“*), ale také taková přirovnání, která se dnes běžně nepoužívají („*plotna byla brzo jako kreu, jak byla žíznivá*“, „*huba se mu šklebila jak to žaludský eso*“, „*jen to do něj žbluňklo, jako dyž dá slonoj rozinku*“). V přirovnáních pozorujeme také oblibu vulgárních výrazů, zdůrazňujících a podtrhujících expresivitu, více viz oddíl *Slovní zásoba*.

Dalšími oblíbenými prostředky u podkrkonošských vypravěčů jsou metonymie a metafora. Opět zde nacházíme směsici obratů nám ještě známých, a takových, které se do dnešní doby v běžné mluvě nedochovaly nebo jsou originálním výtvorem vypravěčů: „*todle nebude jenom tak hračka*“, „*porád to měl doma na talíři*“, „*aby každej hadrabák si s náma vyplách hubu*“, „*Krakonoš ho slyšel a už mu chystal topínky*“. Ve velmi podobné distribuci se objevují i rčení: „*ale porád marná vesta*“ (dnes varianta *marná sláva*), „*ale jesli byl první za vosumnáct, tendle byl bez dvouch za dvacet*“.

Personalizace se rovněž v příbězích objevuje velmi často. Tentokrát už častěji i v jazyce samotných postav: „*cesticek po světě plno, a některé se může taky zmýlit, že jednoho dovede, kde se maj lidi lepší*“, „*dóvi jesli se se mnou štěstí nesplete*“. Do personalizace pak počítáme také mluvící zvířata. Pokud se v pohádce obsahující magické prvky objevuje zvíře, zpravidla má schopnost mluvit stejně a někdy i více rozvinutou než člověk. Nutno říct, že velkou skupinu zde tvoří lidé zakletí ve zvíře, ale v nemálo případech se jedná opravdu pouze o mluvící zvířata.

Lidové povídky jsou také protkané nápaditými a květnatými narážkami. Už jsme zmiňovali, že vesnický vypravěč se v žádném případě nebál vulgarismů a Kubín to věrně zaznamenal. Stejný případ jsou pak erotické narážky, poznámky a opisy. Například se dozvídáme o karbaníkovi, který po svatbě „*už neměl na karty dál ani pomyšleni, teďko byly jiný hračky*“ nebo v pohádce *Voda zdraví, krásy, čerstvosti* o akci hlavního hrdiny v komnatě princezny: „*a že se mu tak náramně zalíbila, leh si k ní, a co se dělo, to se dělo. Dyž si to vodbyl, napsal honem kartku a pod stůl na trnož ji přišpendlil*.“ a princeznin pozdější komentář: „*To je von! to je tvůj tatinek! Ten nelitoval prostředek silnice ani muj prostředek.*“ Vidíme, že v povídkách téměř nic není tabu, ale zároveň nejsou tyto informace sdělovány explicitně. Jako přesný příklad poslouží citace z pohádky *Pokořená princezna*: „*šup do postele, k princezně si leh. No a něco se tam hýbalo, to se nesmí povidat.*“ Chaloupka obhajuje zahrnutí této tematiky v povídkách jednoznačně: „*Pro vypravěče nebyly obscénnosti projevem záliby v tom, mluvit o něčem, co je ve společnosti tabu, ale konkrétní postižení reality života v jeho neskryté podobě*.“ (viz CHALOUPKA 1966: 30).

Na konec ještě zmiňme dva další prostředky, méně početně zastoupené, ale neméně zajímavé; eufemismus („*vodebrala se potichu k ty velký armádě*“) a nepřímou řeč („*a nařiká zle, peníze prej žádný, íií, je to život bez rukávu!*“). U druhého jmenovaného příkladu pozorujeme také napodobování zvuku pomocí citoslovce.

1.7. Témata a motivy

1.7.1. Témata a motivy ve fantaskních a realistických povídkách

Je nesnadné tematicky pokrýt všech 572 povídek na stránkách této práce. Pokusme se tedy alespoň komentovat početně nejzastoupenější skupiny témat a motivů v Kubínově sbírce.

Začněme pohádkami, které byly již známé z jiných sbírek nebo z literatury, tedy převyprávěními a variantami témat dodnes známých. Tyto pohádky si můžeme rozdělit na dvě skupiny. Na jedné straně jsou to příběhy v podstatě neupravené, převyprávěné ve své víceméně původní podobě. Například Karlem Jaromírem Erbenem zaznamenaná pohádka *Tři zlaté vlasy děda Vševěda* se v podkrkonošských povídkách objevuje pod názvem *Kuchař Jiříček*, pohádka Boženy Němcové *Princezna se zlatou hvězdou* je zde uváděna jako *Světluška*. Na druhé straně pak nacházíme povídky, které si ponechávají jisté prvky, ale jiné mění. Dobrým příkladem zde bude Erbenem zapsaná pohádka *Obušku, z pytle ven*, kterou nacházíme v Kubínově sbírce ve třech různých verzích pod názvy *Beránek, ubrousek a hůl*, *Beránku, otřes se* a *Ubrousek, beránek a manda*. Už podle názvů vidíme, že oslík je v těchto variantách nahrazen beránkem. Určitým přechodným prvkem jsou pak pohádky, které se v Kubínově zápisu dochovaly jak původní, tak upravené. Toto je případ především pohádky *Popelka* od bratří Grimmů, která se v českém prostředí objevila v převyprávění Němcové. U Kubína ji nacházíme u různých vypravěčů v několika verzích, někde upravenou, někde takovou, jakou ji uvedla Němcová.

Stylizovanou pohádkou a variacemi na pohádkové motivy se odborníci zabývali po dlouhá léta. Sirovátka například poznamenává, že ve většině případů vypravěč zná několik variant jedné pohádky a z těchto variant různým způsobem vychází (viz SIROVÁTKA 1998: 110). Vyhlídal pak vidí všechny pohádky a pověsti zaznamenané z lidové slovesnosti jako vzájemné používání cizích textů, které se vzájemně kříží, doplňují a tvoří nejrůznější podoby (viz VYHLÍDAL 2004: 41). Kubín se však na toto konto dočkal i ostré kritiky. Ta přišla od spisovatele a kritika Václava Tilla. Tille ostře odsuzoval závislost lidových vypravěčů na starších knižních publikacích (viz JECH 1964: 274). Tille se však neomezil pouze na kritiku původnosti Kubínových povídek, ostře zpochybnil i vhodnost přesného zápisu lidového podání s ohledem na výchovu mládeže a nekritičnost při sběru (viz CHALOUPKA 1966: 67-68).

Povídky můžeme rozdělit na takové, které obsahují nějaké nadpřirozené prvky, a na ty, které jsou magie zcela prosté. Začněme těmi pohádkami s nadpřirozenými rysy. Dvěma nejčastějšími typy kouzelných postav jsou u Kubína čerti a vodníci. Oba tyto typy vystupují v pohádkách převážně, ne však výlučně, jako zlé síly.

Opakujícím se prvkem je přelstívání čertů, kteří zajali princeznu, nebo vyhánění čertů, kteří se usadili ve mlýně, což bylo mimo jiné i častou zápletkou v loutkových hrách z počátku 20. století. Nejednou se objevuje i čert převlečený za myslivce, domluvený sňatek s čertem nebo čerti, kteří chodí tancovat s děvčaty u muziky. Ne vždy je však čert negativní postavou – nacházíme i povídky, kdy se čert s hlavním hrdinou spřátelí a chodí spolu světem, navzájem si pomáhajíce.

Vodník často vystupuje také pod názvem hastrman, nicméně někteří vypravěči je rozdělují na dva různé druhy, lišící se především barvou – zatímco hastrman je zelený, vodník je údajně bílý. Mnoho vypravěčů se shoduje, že dříve býval málokterý rybník, ve kterém by nebyl vodník. Malý mužíček obvykle láká na prodej zboží, umí se proměnit v žábu, trestá smrtelníky a provádí jim neplechy. Pokud má člověk vodníkovu přízeň, mužíček mu nosí štěstí, a naopak. Děti se snaží vodníka vyprovokovat básničkami a písničkami, on se je snaží utopit.

Stejně jako čert, i vodník v některých povídkách chodí tancovat k muzice s děvčaty. Jeden vypravěč tvrdí, že hastrmani existují dodnes, protože kdyby nebyli, tak by se nikdo neutopil. Poněkud netradičně nacházíme rovněž zmínky o hastrmankách.

Kouzelnické síly jsou dominantním tématem ve velkém počtu povídek. Několik povídek uvádí různé způsoby, jak se stát čarodějem. Častým způsobem nabytí kouzelnické síly je přečtení zapovězené knihy. Černokněžník téměř výlučně vystupuje jako negativní postava, obvykle bydlí ve skleněném zámku nebo ve skále. Popisovány jsou i čarodějnice, které dokáží uhranout dobytek.

Dalšími nadpřirozenými postavami, které se v povídkách nejednou opakují, jsou všelijací duchové a zjevení, plivník, diblík, trpaslíci, bludný kořen nebo bludičky, které jeden vypravěč považuje za „nekřtěňátka“. Šotek neboli „pleunik“ údajně přináší štěstí, diblík smůlu. Dále nacházíme vodní a mořské panny, obry, draky, kteří denně požírají svobodné mladé ženy, a saně, co chrlí oheň. Objevují se i černé a bílé paní. Právě ony jsou společně s vodníky nejčastějšími aktéry povídek s realistickým rámcem, které popisují děsivá setkání s nestvůrami, nikoliv pohádkové zápletky. Někteří vypravěči, například Jan Tůma, Anna Dolanska nebo Arnošt Kořínek, otevřeně věří na existenci nadpřirozených bytostí. Povídky takovýchto vypravěčů jsou pak často memorata, jen výjimečně fabulata.

Kromě magických postav se objevují i předměty s nadpřirozenou silou. Jako příklad uveďme alespoň pytel, který někoho uvězní a nepustí, dokud nedostane pokyn od majitele, housle, které nutí všechny posluchače tancovat, plášť neviditelnosti, sedlo teleportace nebo lucernu, která umí vyvolat trpaslíky plnící přání.

Magickou funkci mají v pohádkách také jistá specifická čísla. Sirovátka v jedné ze svých studií zobrazuje kouzelná čísla jakožto formule a dekorace. Popisuje zejména oblibu čísla tři a jeho násobků, také číslo sedm a jiná formulovitá čísla, například sto a jeden (viz SIROVÁTKA 1998: 40). Tato klasifikace se potvrzuje i v Kubínově sbírce. V mnoha pohádkách se vyskytují tři synové, hrdina musí splnit tři úkoly nebo přečkat tři útrpné noci, strávit sedm let v pekle, překonat devatero hor a devatero řek apod.

Povídky bez magických prvků jsou většinou zastoupeny memoraty. Není tedy snadné je tematicky shrnout a charakterizovat, protože se nejčastěji jedná o vlastní zážitky jednotlivých vypravěčů, případně o historky, které se udály v minulosti v dané oblasti. Sirovátka pro tuto část povídek používá označení „pohádka realistická“ nebo „novelistická“. Pozoruje v nich počátky psychologické kresby postav a tendence k jejich individualizaci, tedy dochází k odklonu od šablonovitých postav, které nacházíme ve fantastické pohádce (viz SIROVÁTKA 1998: 42-43). Některé realistické pohádky a povídky mají rovněž anekdotické rysy. Příkladem realistických povídek v Kubínově sbírce je voják hlídající vesnici před francouzskými vojsky za napoleonských válek, zápletka o zadlužení se židovi nebo anekdota o krádeži nebožtíka místo prasete. K realistickým povídkám patří i příběhy vysvětlující původ názvu místa, zde například povídka *Velíš* či povídka *Bořka*.

Ve fantaskních i realistických příbězích se někdy objevují i velmi drsné a drastické motivy. Jako příklad uveďme povídku *Libuška*, kde dojde k roztrhání dítěte na kusy jako trest za neuposlechnutí varování, krátkou zkazku *Henkst*, která vypráví o roztrhání břicha ženy a následného použití jejích střev jako dekoračního prvku pro její mohylu, mrtvou princeznu, která v pohádce *Jak princezna strašila* v noci roztrhá (a v jiné verzi pozře) vojáky, kteří hlídají její

kryptu, krále, který chce v pohádce *Vandrák a princezna Amálka* nechat vyhodit svou dceru a zetě do povětří, nebo povídku *Řezník Dobiáš*, ve které se dočteme o šenkýři, který prodával lidské maso, včetně popisu místnosti, kde těla zpracovával.

Za zmínku stojí ještě několik dalších opakujících se motivů. V mnoha povídkách se hlavní hrdina více či méně dobrovolně vydává do světa – za trest, pro nevěstu, naučit se bát, nalézt zvláštní předmět (a potažmo si tak zasloužit nevěstu) či za výdělkem a jídlem. Napříč různými vypravěči také můžeme sledovat, že téměř jakákoliv událost byla příležitostí k trachtaci. Dále pozorujeme tendenci prostých lidí vysvětlovat si všelijaké neznámé či nepochopitelné situace existencí nadpřirozených postav: Meluzína je vykreslovaná jakožto vyhnaná žena, která ve větru skučivě oplakává své děti, které byla nucena opustit, vinu za utopení člověka přisuzují vodníkovi a všelicos spojené s ohněm čertovi.

1.7.2. Postavy

Ve sbírce se nachází několik jmenovaných postav, které se objevují opakovaně. V první řadě je to přirozeně Krakonoš. Přezdívku Rýbrcoul včetně varianty Íbrcoul bere podle jedné skupiny vypravěčů jako nadávku, jiní ji používají jako běžné pojmenování. Dále je titulován ještě také jako Holdegrón. Je spravedlivý, ochotný, ale ne ke vlastní škodě, je to mstitel slabých, kteří jsou v právu, na záškodníky líčí pasti. Umí měnit podobu, a to i na více lidí naráz. Legendární jsou kouzelné bylinky v jeho zahrádce. Velký vítr si podkrkonošští obyvatelé vysvětlují tím, že se Krakonoš stěhuje.

Další takovou postavou je Pelíšek, kterému Kubín věnoval zvláštní pozornost a uvádí, že jednotlivé povídky jsou nejspíše zlomky jedné velké původní legendy o Pelíškovi. Jedná se o spravedlivého člověka s velkou silou, který dokázal přemoci čerta, byl velmi odvážný a měl moc zvítězit nad zlými silami. Rodáci jsou na něj hrdí, je po něm mimo jiné pojmenován most. Měl být zbožný, jeden z prvních zastánců nové víry, nikoliv pohanství. Uměl docenit a využít krásu a sílu přírody, pomocí pírka nebo trávy léčil všechny bolesti. Chránil vesnice před medvědy a rysy, dokonce si dokázal jednoho medvěda ochočit. Co je však pro takovouto legendární postavu nevšední – Pelíšek zemřel. Různí vypravěči podali svědectví o tom, jak Pelíška všichni oplakávali, jelikož to byl přítel všech. Jedná se tedy o nevšedního smrtelného hrdinu, jakéhosi našeho spoluobčana, jednoho z nás. Můžeme si to vyložit jako ideál hrdiny, kterého lid v té době potřeboval – Pelíšek byl stejným člověkem, jako každý z nich, ale přesto byl silný, schopný, odvážný a zbožný. Snad to místní podporovalo v tom, že i oni mohou takoví být, jelikož se nejedná o podobiznu bájného reka, ale obyčejného člověka, dobrého vesničana.

Neopomeňme ani postavu Honzy. Ta na rozdíl od dvou předchozích jmenovaných neodkazuje pokaždé na stejného člověka, ale je pro české pohádky neméně typická. Honza je často vyobrazován jako nejhloupější syn, který je někdy i odrazován od toho, aby vůbec vyrážel do světa, ale zpravidla si dokáže nejlépe poradit a dobře dopadne. Setkáváme se i s povídkami, kde jsou jeho bratři trestáni za to, že se Honzovi vysmívají a podceňují ho. V pohádce *Honza dobývá princezny* se dočítáme přirovnání: „*Jedna vdova měla syna Honzu, a tak byl hloupej jako Honza.*“ I v případech, kde se nejedná přímo o archetyp hloupého Honzy, je to nejčetnější jméno hlavní postavy.

Dále následují jiná typická česká jména: Franta, Pepik, Vašek, Anna apod. Netypická jména jsou většinou příznačná pro jednotlivé vypravěče, například Josefa Munzarová vypráví o postavách jménem Berthold, Taroko, Tardys nebo Jenoéfa. Častými aktéry v povídkách jsou

řemeslníci typických českých povolání: kováři, mlynáři, myslivci, ševci, krejčí či hospodští, ale i faráři, vojáci a židé. Výjimečně se objevují i skutečné či legendární historické postavy, například císař Josef, hrabě Špork či kníže Bruncvík.

1.8. Přístup k folkloru obecně

Kubín ve své sbírce každého vypravěče uvádí jeho samostatným portrétem. Rozsah těchto charakteristik se liší, některé zabírají polovinu stránky, jiné jsou jen pár slov dlouhé. Obecně lze pozorovat hlavní rysy, které Kubín považuje za důležité a uvádí je u všech vypravěčů, nebo alespoň u těch, u kterých má danou informaci k dispozici. V každém medailonku nalezneme věk vypravěče, často také jeho stávající nebo bývalé povolání, odkud daný člověk pochází nebo případně odkud se do oblasti přestěhoval a mnohdy také stručný popis jeho povahy. Mezi další často zmiňované rysy patří záliby vypravěče, způsob, jakým povídá (jestli například suše a jednotvárně, nebo plynně a ochotně), kdy a kde dostává příležitost vyprávět (například svým dětem nebo při večerních besedách) nebo kde ke svým povídkám přišel. Obvyklými zdroji jsou mimo jiné odposlouchání vypravování rodičů nebo prarodičů, vlastní vzpomínky (často z války nebo vojny), vyposlechnutí od noclehářů výměnou za večeři, nebo také z vlastní četby. Vliv čtené látky nachází Kubín především u mladých vypravěčů: „*Jak tomu bývá u všech mladších lidí, také v jazyce Lhotově ozývají se víceméně ohlasy knižní četby*“ (Kubín 1971: 214). Ostatně informaci o sečtělosti a vzdělání vypravěčů také můžeme v medailoncích často najít.

Takto detailní zpracování portrétů vypravěčů nám umožňuje provést drobnou statistiku alespoň dvou aspektů, které pro sběr vyplývají jako podstatné, tedy věku a schopnosti číst. V první části, *Podhoří západní*, je průměrný věk vypravěčů 63.7 roku, nejnižší hodnota je 21 let, nejvyšší pak 90. Co se sečtělosti týče, u tří mluvčích Kubín uvádí úplnou neschopnost číst, u dvou uvádí, že sice čtou, ale pouze velmi málo, a osm vypravěčů pak představuje jako nadšené čtenáře (z celkového počtu 47). V části druhé, *Úkrají východní*, průměrný věk dosahuje 65.8 roku, nejmladšímu vypravěči je 26 let, nejstaršímu pak 84. Z 55 mluvčích jsou zde uvedeni čtyři nečtenáři, tři málo čtoucí a 17 aktivních čtenářů. U těch mluvčích, u kterých Kubín přímo neuvádí informaci o sečtělosti, lze předpokládat spíše neschopnost číst, jelikož jsou v jejich zdrojích povídek zmiňovány spíše vlastní zkušenosti nebo odposlouchání cizího vyprávění, nikoliv četba. Z této statistiky lze tedy vyčíst, že Kubín sbíral povídky především od lidí vyššího věku a nižší schopnosti číst či nižšího vzdělání obecně. Vyšší věk vypravěčů obecně Sirovátka odůvodňuje: „*Vypravěči náleželi hlavně ke starší nebo střední generaci, zejména vypravěči pohádek a pověstí. Pohádka a pověst a vůbec všechny druhy lidové prózy vyžadují nejen vypravěčský talent a dobrou paměť, nýbrž zkušenost, rozhled a názor, který dávají životní zkušenosti. Nejlepší vypravěče našli sběratelé mezi lidmi od čtyřiceti do sedmdesáti let.“* (viz SIROVÁTKA 1998: 67) Oba zmiňované faktory pak ve své předmluvě Kubín dále komentuje.

Lidovou povídku Kubín popisuje jako pokrm pro duševní hlad a také jako netištěnou knihu lidu, která je tím hodnotnější, čím déle do ní nezasáhne vliv kultury. Folklor přisuzuje člověku prostému v opozici k člověku vzdělanému, kterému patří jeho učená kniha (viz KUBÍN 1964: 7). Karel Horálek v jedné ze svých studií o Kubínovi říká následovné: „*Kladl důraz na to, že vypravěči, jejichž povídky zapisoval, většinou žádné knihy vůbec neměli, a uvedl také případy, že k některým povídkám z českých krajů lze uvádět velmi blízké paralely i ze zemí velmi vzdálených /např. ze Španělska/*.“ (viz HORÁLEK 1966: 21). Vyjadřuje názor, že lidová

slovesnost je na ústupu, s čímž se ztotožňují i jiní odborníci. Oldřich Sirovátka například v jedné ze svých studií připomíná, že o zániku různých folklorních žánrů a celkovém ústupu lidové slovesnost mluvili již František Ladislav Čelakovský nebo Karel Jaromír Erben (viz SIROVÁTKA 2002: 42).

Dále Kubín nastiňuje situaci v 70. letech 19. století v typické malé české vesnici. Vysvětluje, že v takovéto lokaci, kde nenalezneme knihovnu, muzeum ani divadlo, je duševní stravou pro obyvatelstvo lidová slovesnost, která je předávána na besedách u vypravěče v chalupě nebo v hospodě. Tuto vzpomínku pak srovnává se svou současností, kdy je všude plno knihoven, často nekvalitního obsahu, také novin, spolků, přemíra hospod, kde se debatuje o plytkých tématech (jako příklad uvádí témata sociální a politická), a v neposlední řadě obliba karbanu. Vlivem těchto kratochvílí podle Kubína lidoví vypravěči přicházejí o posluchače, přestávají se starat o svou povídku a postupně ji zapomínají. Proto čím více v ústranní se daná oblast nachází, vzdálena vlivu masové kultury, tím větší šanci na přežití tam lidová kultura má (viz KUBÍN 1964: 8). Tomu přitakává i Bedřich Václavek, který ve své úvaze spatřuje v přeměně českého venkova a jeho přiblížení městu důvod, proč se česká literární tvorba čím dál více rozchází s lidovou slovesností (viz VÁCLAVEK 1940: 29).

Jak Kubín nazírá na lidového vypravěče, můžeme pozorovat také v pasáži, kde popisuje, že ne každý jedinec může být dobrým povídkářem, jelikož ne každý má dobrý mozek a paměť, minimálně ne do pozdního věku. K tomu zmiňuje rozdíl mezi zpěvákem lidové písně a vypravěčem. Pěvec lidové písně často zpívá i pouze sám sobě, kdykoliv a kdekoliv, zatímco povídkář sám sobě nikdy nevypráví (viz KUBÍN 1964: 8).

V neposlední řadě Kubín rozebírá svízele, se kterými se jako sběratel lidové slovesnosti musel potýkat. V oblasti sběru je nutné pobývat dlouhou dobu, a to ani není všude možné kvůli ubytování a stravě. U místních obyvatel je minimálně nutné ze začátku počítat s nedůvěrou, bývá odbýván, také je potřeba brát v potaz, že mnoho vypravěčů ještě pracuje a není tedy vždy lehké je zastihnout. Zmiňuje případy, kdy se s kvalitními vypravěči setkal náhodou, a také situace, kdy mluvčím sliboval jako odměnu za povídky věci, které nebyl schopen vyplnit, nebo se dovolával autorit, například starosty či faráře, aby si získal důvěru, ale rovněž v těchto případech nemluvil pravdu. Za to se stručně omlouvá. Dále sdílí povzdech, že někteří lidé považují sběr slovesnosti za nepřínosné plýtvání časem, zvláště když oni sami musí těžce pracovat, aby se vůbec uživili, nebo si myslí, že si z nich sběratel dělá blázny. Nakonec ještě zmiňuje nežádoucí situace, kdy se vypravěč stydí mluvit tak, jak je zvyklý, a nutí se do spisovného jazyka (viz KUBÍN 1964: 17).

2. Z KRAJE ŠIMONA KOUZELNÍKA

2.1. Emanuel Horký

Jméno Emanuela Horkého není v českém literárněhistorickém kontextu nikterak proslulé. Nenalezneme jeho heslo v žádném literárním lexikonu, slovníku spisovatelů ani literárních příručkách. Jediná sekundární literatura, která Horkého uvádí, je krátká zmínka ve Sborníku Havlíčkobrodské společnosti pro povznesení regionálně historického povědomí, do kterého přispěli nejen heslem *Emanuel Horký* v roce 2002 ředitel humpolecké školy Jiří Rychetský a tamní učitel Pavel Zedník.

V tomto stručném portrétu zmiňují, že přesné datum narození Emanuela Horkého se zatím nepodařilo zjistit, a uvádějí léta 1882 nebo 1883. Při nahlédnutí do archiválií dostupných ve Státním okresním archivu v Pelhřimově však nacházíme dvě kvalifikační tabulky psané Horkého vlastní rukou. V obou uvádí své datum narození stejné, tedy 24. května 1883. Jako místo narození je ve sborníku zapsán Vrzákův mlýn na Želivce (viz RYCHETSKÝ, ZEDNÍK 2002: 10). Tento mlýn se nacházel u obce Vojslavice. V kvalifikačních tabulkách ale Horký jako místo narození uvádí Stará Bříště. Ta jsou od Vojslavic vzdálená téměř 20 kilometrů. Jelikož jsou tyto tabulky Horkého vlastní rukopisné dokumenty, tak ačkoliv byl jistě Sborník sepsán s nejlepším úmyslem, nelze pravděpodobně považovat informace v něm za bezvýhradně spolehlivé.

Horký byl především pedagog. Dle jeho osobního průkazu, který se rovněž nachází v pelhřimovském archivu, absolvoval roku 1898 měšťanskou školu v Humpolci a v roce 1902 pak ústav ku vzdělání učitelů v Kutné Hoře. Od tohoto roku do roku 1910 uvádí ve svém ustanovení ve službě školní deset různých služebních postavení ve školách v Chrudimi, Německém Brodě, Praze a Humpolci. Krátce učil také na tkalcovské škole, byl jmenován ředitelem obecné a měšťanské školy v Lipnici a v roce 1932 dokonce také okresním školním inspektorem v Prachaticích.

Další Horkého významnou činností bylo, že redigoval *Zálesí*, vlastivědný sborníček pro mládež okresu humpoleckého, a přispíval do něho. Jako odpovědný redaktor je uváděn už od druhého čísla prvního ročníku, tedy od června 1919. Když se s Horkým jeho kolegové z redakce v prvním čísle 16. ročníku dočasně loučí, označují ho za zakladatele *Zálesí* (viz Zálesí 9.1934: 1). Charakter jeho vlastních článků byl především národopisný. Například ve 23. ročníku psal o oslavách Karla Havlíčka Borovského v našem kraji, o Jaroslavu Kotnovi, spolueditorovi *Zálesí*, který zemřel po mučení v terezínském koncentračním táboře, a také o houbařské dvouletce, která vyzývala český národ k lepšímu ovládání sběru hub a jejich průmyslového zpracování (viz Zálesí: 1946). Dále psal například na téma proměn mlynářství v průběhu let, o výrobě papíru a papírnách, o starých domech v Německém (dnes Havlíčkově) Brodě nebo počátcích humpoleckého loutkového divadla. Vidíme, že rozsah jeho zájmů byl velmi široký, a ačkoliv jistě nebyl ve všech těchto oborech odborníkem, jeho články přispívaly k tematické rozmanitosti *Zálesí* a dodnes mají informativní hodnotu.

Svou jedinou knihu, sbírku pověstí a bájí z Havlíčkobrodska, Humpolecka a Polenska s názvem *Z kraje Šimona kouzelníka*, vydal Horký v roce 1958 v havlíčkobrodském Krajském nakladatelství.

Mimo již jmenované aktivity údajně také zdarma řídil při humpolecké městské škole veřejnou knihovnu a čítárnu a během první světové války byl hlavním organizátorem akce České srdce (viz RYCHETSKÝ, ZEDNÍK 2002: 10), což však nelze pomocí oficiálních zdrojů této organizace potvrdit, ani vyvrátit.

Horký zemřel 11. října roku 1971. Rychetský se Zedníkem ve sborníku uvádějí, že je Horkého literární pozůstalost uložena v humpoleckém muzeu (viz RYCHETSKÝ, ZEDNÍK 2002: 10), což ale pracovníci muzea vyvrací s odvoláním na tvrzení, že Jiří Rychetský si nemalé množství archiválií nechával a muzeu je nikdy nepředal (viz zaměstnankyně Muzea Dr. Aleše Hrdličky [ústní sdělení 24. 3. 2022]). Ani havlíčkobrodské muzeum neuchovává žádné archiválie týkající se Horkého. Pelhřimovský i brodský archiv pak obsahují Horkého osobní spis z let 1914-1933, ze kterého jsme čerpali výše v této kapitole. Ani doporučení na Literární archiv Památníku národního písemnictví, konkrétně na fond Josefa Čábely, bývalého ředitele Krajského nakladatelství Havlíčkův Brod, nepřineslo plodné informace. Po detailní rešerši fondu nebylo nalezeno nic týkající se Horkého. Korespondence, která měla být slibným pramenem, se ve fondu prakticky nenachází, pravděpodobně se vůbec nedochovala. Více informací se o Emanuelu Horkém zřejmě neuchovalo.

2.2. Žánrové zastoupení

Podtitul sbírky *Báje a pověsti z Havlíčkobrodska, Humpolecka a Polenska* nabízí náhled na obsah knihy, co se žánrů týče. Z hlediska dnešní definice, kdy jsou báje vykládány především jako dávné lidové názory na vznik světa, života a lidského pokolení, se přikláníme spíše k názoru, že je tato kniha komponována z pověstí. Většina příběhů v knize odpovídá současné definici pověsti, tedy vyprávění, které vypravěči považují za naprosto skutečné nebo alespoň pravděpodobné, příběhy o lidech, kteří skutečně žili, odehrávající se na místech, která skutečně existují. Plní především funkci informace, poučení či vysvětlení, zatímco funkce zábavní je až sekundární (viz SIROVÁTKA 1998: 49-50).

To však neznamená, že by pověsti byly prosty nadpřirozených jevů. Naopak, kouzelné postavy a magické skutky se vyskytují podle Sirovátky téměř v každé pověsti. Rozdíl od kouzel v pohádkách spočívá v tom, že vypravěči i posluchači pověstí kdysi věřili v nadpřirozené tvory a všelijaké čarovné činy. Byli totiž vychováni k víře, že v rybníku žije vodník, po lese pobíhá hejkal a do bažin lákají bludičky (viz SIROVÁTKA 1998: 53). Více se víře našich předků v nadpřirozené bytosti věnujeme v oddílu 2.7.1.

Pověsti lze dále typologicky dělit. Sirovátka rozlišuje celkem tři skupiny, tedy pověsti historické, místní a démonologické neboli pověrečné, přičemž historické a místní pověsti jsou někdy slučovány v jednu kategorii nazývanou kulturněhistorická. Mnoho pověstí však nelze jasně zařadit, jelikož často obsahují jak místní, tak i nějaký pověrečný motiv (viz SIROVÁTKA 1998: 54-55).

Historické nebo také dějinné pověsti jsou obecně charakteristické svým popisem památných historických událostí nebo důležitých historických postav. Nejčastěji vyprávějí o válkách, o dobách roboty, o lidových vzpourách, o přírodních katastrofách nebo jednoduše o životě měst. Jejich věrohodnost samozřejmě není stoprocentní, ale v nejednom případě se setkáme s faktografickou shodou mezi skutečností, zaznamenanou například v kronikách, a pověstí (viz SIROVÁTKA 1998: 55-57). V Horkého sbírce jsou tyto příběhy většinou bez

nadpřirozených jevů a vyznačují se přesnější časovou datací než pověsti jiného typu. Mezi historické pověsti můžeme ze sbírky zařadit například příběh *Založení německobrodského gymnasia* nebo *Pověst o německobrodské smrti*.

O něco více početně zastoupené jsou ve sbírce pověsti místní. Ty se soustředí na místní jevy, především na vznik, osud a případně zánik přírodních či kulturních památek. Podle toho je lze také dále dělit na dvě podskupiny. Ta první vypráví o přírodních jevech, jako jsou kopce, skály, jeskyně, údolí, jezera, řeky, studánky, stromy a mnohé další (viz SIROVÁTKA 1998: 58). U Horkého jsou místní pověsti už často propojené s nějakým nadpřirozeným úkazem. Jako příklad můžeme uvést příběhy *Studánka křtitelnice*, *Sedm panen – sedm skal* nebo *Borovice – ukazatelka*. Druhá skupina se věnuje pamětihodnostem kulturním nebo stavebním, tedy nejčastěji vesnicím a městům, hradům a zámkům, kostelům a klášterům, křížkům a sochám. Specifickou odrůdu pak tvoří příběhy o vzniku názvů, tedy pověsti etymologické, toponymické (viz SIROVÁTKA 1998: 58). Přírodní místní pověsti u Horkého převažují, těch kulturních či stavebních zde najdeme méně a jasně mezi nimi dominují právě pověsti etymologické. O tom, jak místa přišla ke svému názvu, vyprávějí mimo jiné pověsti *V Cejchách* či *Holubovsko* – jak vidíme, název se zde omezuje jednoduše na název dané obce nebo oblasti.

Poslední obecně rozeznávanou skupinou je zároveň skupina u Horkého nejčastěji zastoupená, tedy pověst démonologická. Ta se zabývá nadpřirozenými postavami a úkazy. V Česku používáme rovněž název „pověrečné“, jelikož tyto pověsti vychází ze starých lidových pověr. Mají především funkci preventivní – varují před mocí vodníků, čarodějnic, čertů a všech dalších kouzelných bytostí (viz SIROVÁTKA 1998: 58-59). Démonologické pověsti skutečně tvoří ve sbírce *Z kraje Šimona kouzelníka* naprostou početní většinu.

2.3. Kompozice textu

Kompozice knihy se nezdá být tvořena podle přesně daných pravidel. Nabízelo by se řazení podle lokalit, kterých se pověsti týkají, protože Horký v obsahu uvádí za každým názvem příběhu v závorce obec, ve které nebo poblíž které se děj odehrává. Ačkoliv jsou v jistých pasážích za sebou řazeny pověsti ze stejné lokace, například v případě Havlíčkova Brodu na stranách 46 až 57 a pak 58 až 60, další pověsti ze stejného místa nalezneme i v úplně jiných částech knihy. To může být mimo jiné způsobeno tím, že autor čerpal z několika různých pramenů, takže mohl volit řazení například právě podle zdrojů, doby zápisu pověsti či něčeho úplně jiného.

Kompozice jednotlivých pověstí je obecně jednoduchá, tvořená pouze jednou, dvěma nebo třemi epizodami. Dále v příbězích vystupuje menší množství postav, většina pověstí si vystačí s dvěma či třemi postavami. Pověst také běžně probíhá v krátkém časovém úseku a na jednom místě. Kompozici pověsti lze rozdělit na dvě části, a sice na dějové jádro a komentář. Zatímco dějové jádro podává samotné vyprávění, komentář poskytuje různé průvodní údaje, například kde a kdy ji vypravěč slyšel či co si o ní myslí. Komentář se může vyskytovat jak na začátku, tak na konci pověsti, a může být i rozdělen do úvodu i závěru. V některých případech se komentář neobjevuje vůbec a pověst tak sestává pouze z dějového jádra (viz SIROVÁTKA 1998: 51-52).

Zaměřme se nejdříve na typy úvodů do pověstí. Jedním typem, méně často zastoupeným, je přímý vstup do děje, kde nenacházíme žádné úvodní formulace. Častější

variantou je, že autor-vypravěč nejdřív v rámci jednoho nebo několika málo krátkých odstavců čtenáře uvede do děje, například o jaké oblasti nebo době bude vyprávět. V některých případech dokonce i shrne hlavní pointu děje. Poté následuje samotné vyprávění, které je v nejednom případě teprve zahájeno jakousi úvodní formulí, například „*Poslechněte si!*“, „*Před mnoha a mnoha lety*“ či „*Jak došlo k tomu, že (...), o tom se vypravuje tato pověst*“. Dalším typem úvodu je přímé oslovení čtenářů vypravěčem typu „*Kdo by z vás, čtenářů této knížky, neznal slavné německobrodské gymnasium?*“. V neposlední řadě ještě nacházíme případ, kdy je úvod nerelevantní k tématu povídky, snad naznačující, kde si autor pověst vyposlechl: „*V hospodách při dobrém jídle a pití se rozvazuje jazyk i těm lidem, kteří jsou nemluvové. Ještě více toho však napovídají lidé ‚řeční‘“.*

Závěr pověstí v této sbírce je rovněž typologicky rozmanitý. Nacházíme jisté závěrečné formule, například „*Kdo ví, zda měl pravdu.*“ nebo „*Kdo tam byl, skoro každý nám to potvrdí.*“ Opakovaným typem zakončení je také vylíčení toho, jak se postavám dařilo po konci příběhu. Častým závěrem jsou i různá poučení typu „*Usoudili, že není radno hrát si s tajemnými věcmi.*“ Tento druh zakončení také nejvíce odpovídá primární funkci pověsti, tedy informativní, varovné, poučné.

Neobvyklým prvkem je, že někdy i uprostřed příběhu a mimo přímou řeč nacházíme formulace přímo cílené na čtenáře: „*Poslyšte, co se potom stalo*“ nebo „*Divte se, co uviděl!*“. Jiným zajímavým prvkem je jakási pověst v pověsti – situace, kde jedna postava jako sekundární vypravěč jiné postavě vypráví pověst, která má samostatnou kompozici včetně úvodní formule typu „*Inu, bylo to tak*“, zápletky a závěru typu „*Lidé si to místo ještě dnes ukazují.*“

2.4. Slovní zásoba

Horkého sbírka pověstí je psána spisovnou češtinou, a to jak výpovědi vypravěče, tak i přímá řeč postav. Jejich jazyk se totiž neliší, což ukazuje na skutečnost, že Horký zřejmě přepracovával pověsti, aby byly čtivější a jazykově bohatší. Není to tedy autentický obraz jazyka vypravěčů, od kterých byly pověsti zaznamenány. Na toto navážeme v oddílu 2.8.

Vedle spisovného jazyka se v pověstech výjimečně vyskytnou i výrazy z češtiny obecné, například *policajt* nebo *panímáma*. Více zastoupené jsou naopak výrazy vyšší jazykové úrovně. Zde je potřeba zmínit především poetické obraty, které Horký s oblibou využíval, kupříkladu: „*země pohltila blyštivou představu života v bohatství*“ nebo „*přeslice slabě vrčely svou zimní píseň*“. Občas nacházíme i infinitivy končící na zastaralou koncovku -ti nebo výrazy z cizích jazyků, například „*corpus delicti*“. Zajímavé je i občasné využití transgresivů: „*Žalem zkormoucený otec kleče u rakve odříkával růženec.“*

Poměrně často se v pověstech vyskytují deminutiva. Kromě obvyklých slov běžného stylu „*skalka*“ či „*stařeček*“ nacházíme i nezvyklé zdrobněliny typu „*krajánek*“. Deminutiva v Horkého sbírce však pravděpodobně nezávisí na morálním zabarvení věci nebo postavy, ale pravděpodobně spíše na její velikosti. Tuto tezi si můžeme ukázat na slově „*lotřík*“, zdrobnělině od hanlivého slova „*lotr*“, která je využita minimálně ve dvou pověstech a odkazuje tedy pravděpodobně na výšku osoby nebo naznačuje, že postava není brána tak vážně, nikoliv na její náklonnost k dobru či ke zlu.

Sbírka vydaná v roce 1958 a sestavovaná pravděpodobně už od konce 10. let 20. století (viz 2.8.) přirozeně obsahuje i výrazy z našeho pohledu již zastaralé. Mezi historismy bychom mohli zařadit například slova „*luden*“, „*šalanda*“ nebo „*rejtar*“, mezi archaismy pak například „*mlžina*“, „*koutnice*“ nebo adjektivum „*znojný*“. Nacházíme i obecně zastaralé a zčásti i nářeční výrazy, mimo jiné „*přádlo*“, „*loktuše*“ či „*šusterka*“.

2.5 Syntax

Stavba vět a souvětí je v celém díle víceméně stejná, opět to ukazuje k tomu, že Horký pravděpodobně upravoval pověsti z pramenů, ze kterých čerpal, do podoby, kterou považoval za nejvhodnější. Tento přístup je jednou z modalit stylizování pohádky: „*Adaptace, převyprávění a parafráze folklorních pohádek, od prostého převodu z nářečí, od retuší jednotlivých míst až po hlubší zásahy do struktury původního vyprávění*“ (viz SIROVÁTKA 1998: 107). Postavy i vypravěč zde mají krátké promluvy i dlouhé bloky řeči, vyprávění je rovnoměrně rozvrženo tak, aby bylo ze čtenářského hlediska snadno stravitelné, víceméně v běžném duchu beletrie poloviny 20. století. Ze syntaktického hlediska se jedná o text předem připravený a viditelně promyšlený.

Například je znát, že si autor dává záležet, aby se v textu neopakovala slova. Toho dociluje mimo jiné substitucí a synonymickou obměnou: „*se jménem této vlastenky, mecenášky, se sejdeme v městských zápisech, městské kronice*“. Pokud nacházíme lexikální rekurenci, tak i v prosté formě má minimálně jistý poetický podtón nebo originální myšlenku: „*Ten zvonil a zvonil jasně*“, „*chtěla s lidmi mluvit, s lidmi pracovat, s lidmi se smát, třeba i s lidmi se hádat*“. Pohrát si umí i s rekurencí kombinovanou s ukazovacími zájmeny: „*než se jí podařilo přadeno z vody vytáhnout. A právě na tom přadeně visel*“. Samozřejmě však nelze určit, jak ze syntaktického ohledu vypadal jazyk originálních vypravěčů.

2.6. Stylistika

Text využívá různých jazykových prostředků. Je těžké najít pověst, která by si alespoň lehce s jazykem nepohrávala. Zmíníme tedy alespoň ty nejčastěji používané prostředky a od nich některé z nejzajímavějších příkladů.

Často jsou používány personifikace, a to jak ty v obecné literární tradici obvyklejší – „*i dospělým obchází mráz po zádech*“, tak i ty méně časté – „*prchlo od něho štěstí*“. Přirovnání nacházíme rovněž relativně tradičnější – „*hrad se rozsypal jako domeček z karet*“, „*vlasy mu hrůzou stály na hlavě jako hřebíky*“. Dále můžeme nalézt také využití synekdochy: „*celý vojenský tábor byl hned na nohou*“.

Pokud je použita nějaká netypická metafora, je většinou vzápětí, často v rámci jedné věty, vysvětlena: „*čert na ní mlátil hrách*“ – „*tak lidé říkají o člověku, kterého neštovice poznamenaly malými nebo většími dolíčky*“ a stejně tak „*Nad Zábornou směrem k Svinkovu lesu je kopec, do kterého často uhodí boží posel – blesk*.“

Dále je v pověstech nemálo využíván epiteton, a to jak ustálený typu „*léta letoucí*“, tak i méně obvyklý jako „*jasný, libý hlas*“ či „*přepodivné strašidlo*“. K pozdvihnutí poetické

kvality textu autor také využívá inverzi: „*při zpěvu pašijí v kostele ukryté poklady se otevírají*“, „*Byl pěkný ten zvoneček a zvonil překrásně*“.

Vypravěč nejednou oslovuje čtenáře řečnickými otázkami, například „*Víte, kde je Černý rybník? Nevíte?*“ nebo „*Co to uviděl?*“ Do vyprávění také začleňuje popisy situací, nedějové úseky, jakési nákresy atmosféry: „*Bylo ticho, jen nad hradní baštou zahoukala sova. Noc byla jasná.“* V neposlední řadě si Horký umí pohrávat s jazykovým humorem. To si ukažme na příkladu z pověsti, kde se muž s příjmením Skřivánek setkává s hejkadlem: „*Hejkadlo přilétlo a než se Skřivánek nadál, letěl ne nahoru jako skřivánek do oblak, ale přes plaňky do Pavelkovy louky*.“

2.7. Témata, motivy a postavy

Jak jsme zmínili v kapitole o žánrovém zastoupení, většina pověstí v této sbírce obsahuje nějaký nadpřirozený prvek. Začněme tedy rozborem právě takových postav a motivů.

Nejčastěji se v pověsti objevuje vodník. Zpravidla se jedná o tvora zlé povahy, který se snaží lidem škodit i bez vyprovokování. V jednom případě se sice setkáváme s vodníkem, který se zpočátku tváří přátelsky, ale posléze vyjde najevo, že tajně škodí – upíjí sousedům smetanu. Když je odhalen, stává se z něj vyloženě negativní postava, začne topit drůbež apod. V jiné pověsti je uvedeno, že v jistém rybníce jako v mnohých jiných bydlel zlý vodník, což dokládá všeobecnou víru lidu v tyto bytosti. Vodník chytá lidi při koupání, bere na sebe podobu koně či raka, hraje na housličky a zpívá si, dušičky schovává do hrnečků. Ve dvou různých pověstech nacházíme motiv přemožení vodníka pomocí lýčeného provazu. V jedné pověsti se dočteme o vzájemné výpomoci dvou vodníků z dvou různých, necelých pět kilometrů od sebe vzdálených rybníků – jedná se o poměrně vzácný případ vzájemného kontaktu dvou nadpřirozených bytostí. V jiné pověsti se dokonce dočítáme o vodníkovi jakožto o seriózním nápadníkovi lidské dívky. Pro naše další zamyšlení je také důležitý prvek, že se v pověstech opakovaně tvrdí, že vodník je nejnebezpečnější v poledne, a také poznámka v jednom příběhu, že od doby, co se lidé naučili dobře plavat, jsou hastrmani bez práce. Na tyto lidové domněnky navážeme dále v této kapitole.

Další často se objevující postavou je čert. Člověk jej přivolá, když zakleje s použitím jeho jména, například „*čert aby vás vzal*“, zažene ho však kokrhání kohouta. Je cítit sírou, v krajině za sebou zanechává otisky kopyt ze skal, ze kterých je vyhnán. Člověku může dopomoci k bohatství, když s ním spolupracuje, ale vesnické společenství na to nahlíží velmi negativně. V některých pověstech se vyskytuje přímo Satan. V jedné pověsti se umí proměnit v koně, což ukazuje zajímavé propojení s postavou vodníka.

Lokalita je také podle pověstí hustě osídlena čarodějnicemi. Ty prý podepsaly smlouvu s čerty, aby získaly nadpřirozené schopnosti nebo čarovné předměty. Čarodějnice jsou do jisté míry odlišné od ostatních nadpřirozených postav z pověstí, jelikož v podání této sbírky se v podstatě jedná o běžné smrtelnice, které se nějakým způsobem dostaly ke kouzelným schopnostem, nikoliv o magické bytosti od narození. To dokládají zmínky ve dvou pověstech, jednak že se dochovala kniha s více než 90 čarodějnicemi z této oblasti, jednak že člověk na čarodějnickém sněmu rozpozná známé spoluobčanky. Čarodějnice umí začarovat krávy, aby dojily krev, ale také dát slepicím drobečky, po kterých snášejí velké množství vajec. Jsou také spojovány se svátkem svatého Filipa a Jakuba. V jedné pověsti po upálení čarodějnice z hranice vyrazí živý čert.

Hejkal je postava, na kterou je relativně lehké vyzrát, v každé pověsti je to stejný způsob. Když je slyšet jeho hejkání, je potřeba být potichu a neodpovídat. Lidé, kteří mu odpoví „*hej hej*“, jsou potrestáni, protože díky této odpovědi nad nimi hejkal získal moc. Jinak je také nazýván hejkadlo, hejká na děti, které už měly být doma, často je slýchán také v noci v lese. Z jedné pověsti vyplývá, že hejkal umí létat, jelikož v ní přeletí celý rybník. V jiném příběhu se setkáváme s poměrně nestandardním prvkem, a to je smrtelnost nadpřirozené bytosti – zde je totiž hejkal zastřelen myslivcem.

Mezi méně často, ale přesto opakovaně objevující se kouzelné bytosti patří divé ženy, divoženky, které mohou člověka utancovat k smrti. Pokud tomu chce člověk zamezit, musí si podle jedné pověsti před tancem obrátit levou kapsu svých kalhot naruby. Divoženky mohou být i dobrými manželkami, dokud je manžel neurazí, potom odejdou a způsobí pohromu. Obdobně často se objevují světýlka ve smyslu bludičky, které svádějí z cesty a vodí do bažin. Vyskytují se často během letních večerů.

Mezi další nadpřirozené postavy objevující se ve sbírce patří mimo jiné šotek, který buďto za odměnu pomáhá, nebo dělá naschvály; člověk-můra, která dusí člověka ve spaní, ale může ho uřknout i ve dne – popis připomíná spánkovou paralýzu; setkání se Smrtí – ve třech různých pověstech se jedná o ženskou postavu v bílých šatech, místo očí má jen prázdné důlky; skřítek – má sílu, dokáže házet máselnicí a poláme hříbatům nohy; devítihlavý drak, který hlídá poklad, či ohnivá lucerna, která pronásleduje kolemjdoucí, nebo jim naopak svítí na cestu. Kouzelné prostředky se ve sbírce téměř vůbec nenacházejí, jednu z výjimek tvoří kouzelná kniha.

V nejedné pověsti nacházíme zmínky o lidových zvycích. Mladá dívka si například získává lásku muže tak, že mu daruje rozkvetlou větvičku třešně, uříznutou na den svaté Barbory. Na Velký pátek se také otevírají poklady, což nutně neznamená poklad ve skále (jak to známe z Erbenovy básně), ale například poklad získaný za pomocí kouzelného stařečka, který po doznění pašijí v kostele zmizí.

Ve sbírce jsou rovněž zařazeny pověsti bez nadpřirozených prvků. Některé pověsti sice kouzelné věci naznačují, ale k jejich realizaci nedochází. To je mimo jiné případ pověsti Šetek, kde má děvečka nosit pod paží vajíčko, aby se jí z něj vylíhl šotek, ale děvečce se vajíčko rozbije a má z toho jen ostudu. Další pověsti si vystačí kompletně bez kouzelných prvků, jedná se například o příběhy nešťastné lásky nebo pověsti o založení různých institucí či obcí. Pověsti vysvětlující původ lokálních názvů pokrývají jak jména používaná pouze mezi lidem, častokrát založená právě na těchto pověstech, tak i názvy, které najdeme zapsané i oficiálně na mapě. U těch jmen neoficiálních je možné jejich opředení pověstmi interpretovat jako snahu rozlišit častěji se vyskytující místa v krajině, jako jsou skály, kopce, studánky apod. To by mohl být případ Paní skály, Havlova kopce či Lochovy studánky. Mezi obce, jejichž skutečné názvy jsou v knize vysvětlovány, patří například Tukleky a Cejchy.

V pověstech nacházíme také sekundární zmínky o uřknutí a prokletí, například o mrtvých, kteří zaživa konali zlo, pročež je pozůstalí prokleli, aby po smrtí nenašli pokoje, dokud je někdo nevysvobodí. Kromě prokletých přízraků nacházíme však i čarodějky léčitelky.

Každá pověst je přesně lokalizovaná, ale téměř žádná není upřesněná časově. Výjimku tvoří takové události, které mají svá data ukotvená v kronikách, například pověst o německobrodské smrti (1472) nebo o založení německobrodského gymnasia (1735).

Je nutno podotknout, že málokterá pověst končí šťastně. Naopak mnoho z nich končí smrtí hlavních postav, a to i v případě, kdy se samy neprovinily, nebo umírají kvůli provinění jejich přátel či příbuzných. Krom toho poměrně často pozorujeme i motivy vraždy a sebevraždy. S tím souvisí, že pověsti obsahují i velmi drsné situace – vyplněné předzvěsti smrti, popravu na náměstí, utržení hlavy člověka mlýnskými koly, cikánku zazděnou do hráze rybníka pro upevnění stavby či utonutí dvou přátel, kteří se nedokázali rozdělit o koláč a soutěžili o něj v rychlostním plavání.

V této sbírce se setkáváme s poměrně zajímavým prvkem, a sice že jména postav se téměř neopakují. Nacházíme celou řadu jak křestních jmen, tak příjmení, z nichž se opakuje snad jen dvakrát křestní jméno Honzík. Byla by velká náhoda, kdyby se doopravdy jména postav v pověstech v původních pramenech neopakovala. Tuto skutečnost je možné interpretovat jako snahu autora odlišit postavy knihy a jejich příběhy od sebe.

Pověsti jsou téměř vyrovnané, co se týče pohlaví hlavního hrdiny. Ženy vystupují ve sbírce jako hlavní postavy téměř stejně tak často jako muži.

Setkáváme se i se skutečnými historickými postavami, například zde vystupuje kníže Soběslav I., rybníkář Jakub Krčín z Jelčan či císař Josef II.

2.8. Přístup k folkloru obecně

Horký nenabízí mnoho konkrétních informací ke sběru svých pověstí. Nejvýznamnější je z tohoto ohledu poznámka ke sbírce, ve které uvádí, že jeho hlavní motivací bylo sebrat lokální pověsti jakožto vzácný odkaz minulých generací, aby tyto výtvory lidových vypravěčů neupadly v zapomnění. Uvádí čtyři prameny, ze kterých čerpal, tedy *Zálesí*, vlastivědný sborník humpoleckého okresu; z oblasti Polenska využívá knihu *Besídka hospodářských rozhledů* od Břetislava Rérycha; okolí tehdejšího Německého Brodu pokrývá Anna Jahodová-Kasalová se svou sbírkou *Pověsti a zkazky královského města Německého Brodu a okolí* a nakonec *Zvěsti z Horácka* ředitele měšťanské školy v Humpolci Josefa Kopáče. Poznámku uzavírá prohlášením, že svou sbírkou se snaží oživit zapomenuté plody ústní lidové slovesnosti a kraj, ve kterém se pověsti odehrávají, nazývá krajem Havlíčkovým (viz HORKÝ 1958: 128).

Horkého motivace je tedy známá, ale pokud chceme poznat jeho metody a postupy, musíme jít o krok dále. Začněme u pramene, který bude patrně nejpřínosnější, a sice u sborníku *Zálesí*. Na tomto místě je potřeba připomenout, že Horký *Zálesí* mnoho let redigoval. Při návštěvě pelhřimovského archivu se nám nabízí nahlédnutí do prvních čísel sborníku, tedy včetně těch, která nejsou digitalizovaná v digitální knihovně Krajské knihovny Vysočiny. Horký je uváděn jako odpovědný redaktor již od druhého čísla prvního ročníku, ale už od prvního čísla nacházíme pověsti, ze kterých Horký zjevně později čerpal pro svou sbírku. V prvním čísle jsou otisknuté dvě pověsti, které tvoří první dva příběhy Horkého pozdější knihy – *Peklo* (u Horkého *Do pekla*) a *O skále „Převorce“* (u Horkého *Skála Převorka*). V dalších číslech *Zálesí* najdeme desítky pověstí, které Horký rovněž použil pro svou sbírku.

Podívejme se nyní na způsob, jakým s pověstmi pracoval, než je otiskl ve své knize. Víceméně jednotný postup si ukážeme na příkladu *Pověsti o Pilském rybníku*, otisknuté v třetím čísle prvního ročníku *Zálesí*, kterou Horký vydal pod názvem *Dva životy za jeden koláč*. Celkově pověst lehce rozšiřuje, co se týče její délky, ale zásadně neupravuje děj – nepřidává

nové motivy, pouze podrobněji popisuje jednotlivé situace. Jednoduché věty přetváří na souvětí, přidává adjektiva a adverbia. Pasáž, kde je v původním textu řečeno pouze „*Oba se však utopili.*“ (viz Zálesí r. 1. č. 3.: 39-40) přepisuje následovně: „*Voda se vlnila jejich zoufalým úsilím dostat se z její moci. Potom však se hladina rybníka uklidnila. I pocestní zklidněli. Utopili se.*“ (viz HORKÝ 1958: 39-40) Citoslovce přetváří na celé věty, přidává popisy toho, o čem postavy přemýšlely. Snaží se tedy jednoduché záznamy pověstí proměnit na umělecké dílo, text čtivý, čtenářsky atraktivní. Jazykovou kvalitu příběhů upřednostňuje na úkor jejich autentičnosti.

Nabízí se nám zde však ještě jeden zajímavý rys, a sice že autory pověstí v *Zálesí* jsou převážně žáci měšťanských škol z Humpolce a okolí. Na začátku druhého čísla prvního ročníku čteme o soutěži, kterou vyhlašují redaktoři *Zálesí*, tedy výzvu pro děti, aby do redakce zaslaly pověsti z Humpolecka a okolí pod příslibem odměny krásnou knihou (viz Zálesí r. 1. č. 2.: 1). Hned další číslo začíná redakčním sdělením, ve kterém děkují za velkou účast v soutěži, slibují, že postupně zveřejní všechny pověsti, prosí, aby děti příběhy zasílaly i nadále, a navíc je vyzývají, aby se podělily o svoje mimoškolní aktivity, tedy pořádání divadelních představení, výlety, koncerty, domácí výstavky apod. (viz Zálesí r. 1. č. 3.: 1) Následující číslo je uvedeno prosbou opět směřovanou na děti, aby zjistily, kolik mají doma věcí z dob minulých, například staré výšivky, koutnice, šátky, kroje, nářadí, obrazy, sošky, malovaný nábytek, nádobí apod. Redaktoři podotýkají, že nebudou věci chtít, pouze si přejí vědět, kolik takových věcí u nás ještě je, a opět za odměnu slibují pěkné knížky (viz Zálesí r. 1. č. 4.: 1). Horký se svými spolupracovníky se tedy zjevně snažil zachovat kulturní dědictví svého kraje a do této činnosti se pokoušel zapojit ty nejmladší, které navíc motivoval kromě kulturního povědomí také ke čtení.

Při bádání jsme narazili ještě na několik dalších zajímavých dokumentů. V humpoleckém muzeu se totiž dochovaly rukopisy pověstí, které děti zřejmě zasílaly právě do soutěže v *Zálesí*. Například zde nacházíme rukopis Bohumily Folejtarové, která píše pověst *O vodníkovi*, jež se obsahově shoduje s Horkého pověstí *Vodník*. V *Zálesí* ji sice nenacházíme, ale je nutno podotknout, že se nedochovala všechna čísla, a je rovněž možné, že do své sbírky Horký použil i pověsti, které se do *Zálesí* nevešly. Tyto rukopisy pochází od různých dětí, většina z nich je pravděpodobně rukou učitele opravená a také oznámkovaná.

Druhým pramenem, se kterým Horký pracoval, je publikace *Zvěsti z Horácka* od Josefa Kopáče. Tato útlá kniha vyšla nákladem Musejní společnosti v Humpolci roku 1927 a nese podtitul *Sbírka bájí a pověstí z vysočiny Českomoravské*. Svým obsahem pokrývá podobné území jako pověsti v *Zálesí* a mnoho příběhů se shoduje, což má svůj důvod. V desátém čísle druhého ročníku, tedy v červnu 1921, nacházíme v *Zálesí* radostné sdělení redakce čtenářům, že se jim podařilo přesvědčit Zemědělskou knihtiskárnu v Německém Brodě, aby vydala tiskem *Horácké pověsti*, které sebral a zapsal Josef Kopáč, avšak pouze pod podmínkou, že předem zaručí dostatek kupců (viz Zálesí r. 2. č. 10). Vzhledem k tomu, že kniha vyšla až o sedm let později a nákladem humpolecké Musejní společnosti, můžeme se jen dohadovat, jak úspěšní v této činnosti byli. Pověsti jsou zde velmi krátké, zpravidla čítají jen jeden či dva odstavce. V případech, kde se jimi Horký inspiroval, tedy uplatňoval stejný princip jako u *Zálesí*, přesněji rozšiřování textu o nedějové pasáže (viz KOPÁČ 1927).

Opačný případ jsou *Pověsti a zkazky královského města Německého Brodu a okolí*. Příběhy v této knize jsou na poměry pověsti poměrně dlouhé, pravidelně minimálně čtyři

stránky. Pověsti, které Horký odtud čerpal, musel tedy naopak zkracovat. Celá kniha obsahuje „pouze“ 18 pověstí. Právě od Jahodové-Kasalové čerpal Horký obsáhlejší pověsti, přesněji časově datované a historicky lépe podložené. Také jsou to častěji, ale ne výhradně pověsti bez nadpřirozených prvků. Pověsti, které odtud přebírá, Horký zkracuje především o nedějové pasáže, některé však nahrazuje vlastními popisy. Text nikdy nepřepisuje v původním znění, snaží se ho alespoň minimálně upravit a převyprávět. Jahodová-Kasalová taktéž zaznamenala pověsti v jazyce příznačném pro starší literární období, text je plný inverzí, archaických slovních tvarů a přechodníků (viz JAHODOVÁ-KASALOVÁ: 2003). Tyto prvky Horký aktualizuje a většinou přepisuje do českého jazyka současného pro polovinu dvacátého století.

Ve své sbírce Horký uvádí pouze lokální pověsti, nikoliv známé syžety z obecné lidové tradice. Pouze málo z pověsťových motivů najdeme ve větším počtu evropských literatur. Převažují pověsti, které jsou známé pouze v určité národní tradici nebo dokonce v určitém regionu (viz SIROVÁTKA 1998: 54).

Krom toho u Horkého nenalezneme dvakrát stejný syžet. Pouze výjimečně nacházíme dvě varianty stejné látky. Jako příklad tohoto jevu uveďme, že po vyhoření želivského kláštera v jedné pověsti mniši hledají ukryté zlaté sošky světců, aby získali finance na opravu, zatímco v druhé pověsti rýžují v potoce zlatá zrnka a dolují stříbro – v tomto případě se však jedná pouze o sekundární zápletku.

Emanuel Horký tedy nebyl standardním sběratelem lidové slovesnosti. Nenavštěvoval jednotlivé vypravěče, nezaznamenával si jejich příběhy. Část svých pověstí čerpal z publikací jiných folkloristů, jeho lokálních předchůdců. Část pak čerpal ze svého časopisu, ve kterém se snažil místní mládež vést ke znalosti našeho kulturního dědictví, a to jak hmotného, tak i nehmotného. Tam také motivoval děti k četbě, výletům, návštěvám divadla a dalším činnostem. Ukázalo se, že texty v Horkého knize většinou nejsou původní, ale jeho motivace je jistá – po desetiletí se snažil, aby místní pověsti z ústní lidové tradice nebyly zapomenuty, a tomu jeho sbírka jistě dopomohla.

3. SROVNÁNÍ

3.1. Srovnání jazykové

V jazykové oblasti se od sebe sbírky výrazně liší, jak jsme si postupně ukázali. Zatímco Kubín představuje autentický, neupravený jazyk vypravěčů, Horký nabízí jazyk sekundárně zkrášlený, uměle přetvořený. Nijak se sice ve svých změnách nedotýká obsahu pověstí, ale kompletně předělává formu sdělení, jak jsme si ověřili na srovnání textů v pramenech, ze kterých čerpal, a jejich finální podoby ve sbírce. Naproti tomu Kubín se nedotýká vůbec ničeho, veškerý text prezentuje přesně tak, jak byl vyřčen vypravěči, a na přesnosti přepisu si navíc dává hodně záležet, jak můžeme číst v předmluvě jeho sbírky (viz KUBÍN 1964: 17).

Obě sbírky jsou bohaté na umělecké jazykové prostředky. Rozdíl spočívá v tom, že zatímco u Kubína se jedná o přehled jazykových dovedností jednotlivých podkrkonošských vypravěčů, v případě *Z kraje Šimona kouzelníka* jde „pouze“ o repertoár Emanuela Horkého. S tím přirozeně souvisí, že umělecké prostředky podkrkonošských povídek oplývají výrazně větší rozmanitostí, jelikož jejich producenty jsou lidé z různých oblastí, různého věku, vzdělání, osobnosti atd. Není možné Horkému upřít literární kvality jeho sbírky, ale jedná se o víceméně jednotvárné jazykové nástroje, které se sice neopakují, ale lze v nich pozorovat jednotný autorský rukopis. Krom toho je Horkého sbírka ve srovnání se svým protějškem střídmější, co se uměleckých prostředků týče, a to i když přihlédneme k rozdílu v rozsahu obou sbírek.

Kubínův text kvůli své nestrojenosti není vhodný pro každého čtenáře. Jednak byl kvůli vulgarismům a obscénním tématům v pozdějších edicích označen jako vhodný pro čtenáře starší osmnácti let, jednak ho musel Kubín doplnit poměrně rozsáhlým slovníčkem nářečních výrazů. Ideálního čtenáře Kubínovy sbírky si tedy můžeme představovat v dospělém člověku, který buďto zná podkrkonošské nářečí nebo je ochotný si během čtení často dohledávat ve slovníčku, nebo pak v člověku s větší čtenářskou zkušeností, který je schopen si význam neznámých slov domyslet nebo odvodit díky zkušenosti s prací s jazykem. Vidíme tedy, že se jedná o relativně složité předpoklady pro čtenáře této obsáhlé sbírky. Horkého text je v tomto ohledu spíše neutrální, jeho čtenář nepotřebuje k četbě sbírky žádné zvláštní dovednosti nebo znalosti. Obě dvě sbírky samozřejmě obsahují slova zastaralá, která nemusí být známá dnešnímu modernímu čtenáři, ale to je nevyhnutelné u každého staršího textu. Související otázkou by bylo, pro koho jsou takovéto sbírky přínosné nebo zajímavé, ale o tom více ve srovnání folkloristickém.

3.2. Srovnání tematické

Narozdíl od kategorie jazykové, v oblasti tematické se texty příliš neliší. S tím souvisí i fakt, že příběhy pro obě sbírky byly sbírány přibližně ve stejné době, ačkoliv Horkého kniha vyšla o tři desítky let později. Lidé si pravděpodobně v té době tradovali podobné historky napříč celou zemí.

Rozdíl zde spočívá v tom, že Kubín chtěl od svých vypravěčů zaznamenat vše, na co si vzpomněli. To ústí ve výsledný materiál rozprostírající se napříč žánry i tématy. Nacházíme zde příběhy jak lokální, tak i obecně známé, mimo jiné i z populární literatury dané doby. Naproti tomu Horký měl zájem pouze o lokální pověsti.

Obě sbírky pokrývají jak témata realistická, tak i ta s nadpřirozenými prvky. Texty bez kouzelných elementů nejčastěji popisují skutečné zážitky vypravěčů, jejich příbuzných či přátel, ale také příběhy tradované v daném kraji po dlouhá léta nebo vysvětlení původu lokálních názvů. U příběhů obsahujících magické prvky nacházíme mezi sbírkami ještě větší shodu. V textech vystupují stejné nadpřirozené postavy, které mají totožné či velmi podobné vlastnosti a schopnosti, zápletky těchto příběhů jsou taktéž velmi podobné, jak jsme si ukázali v rozboru jednotlivých knih.

Zajímavým rozdílem mezi texty je také genderové zastoupení hlavních hrdinů. Zatímco u Kubína nacházíme hlavní postavy téměř výlučně mužské a ženy se až na výjimky objevují pouze jako postavy vedlejší, u Horkého je situace jiná. V jeho sbírce nacházíme vyrovnané zastoupení mužů a žen v hlavních rolích.

3.3. Srovnání folkloristické

Dosud jsme ukázali, že Kubín i Horký měli obdobný záměr, ale jeho provedení se výrazně lišilo. Oba muži byli pedagogové a měli tedy pozitivní vztah ke vzdělávání a rozvíjení mladších generací. Ani jednomu nechybělo kulturní cítění a smysl pro vlastní literární tvorbu ve větší či menší míře. Kubínovi se dostalo kvalitního vzdělání na pražské filozofické fakultě a měl tedy vzory i spolupracovníky ve vynikajících folkloristech. V ústavu ku vzdělání pedagogů, který vystudoval Horký, nemůžeme předpokládat žádné výrazné osobnosti z folkloristické sféry, a nejspíš i to ovlivnilo velký rozdíl v přístupu obou autorů k folkloru.

Záměrem obou bylo zaznamenat lidovou slovesnost svého rodného kraje. Jejich cílem bylo, aby povídky a pověsti z jejich okolí nebyly zapomenuty, aby si i široká veřejnost mohla přečíst něco z látky, kterou folklor tehdy nabízel. Každý však k provedení přistupoval jinak. Kubín chtěl představit autentický opis všeho dobrého i zlého, zatímco Horký selektoval to, co pokládal za čtenářsky nejatraktivnější, a dále texty upravoval k obrazu svému, ačkoliv jistě v dobrém úmyslu představit kvalitní literaturu.

Kubín také pro čtenáře a pozdější badatele zanechal velice podrobný popis sběru a ještě detailnější rejstřík vypravěčů. Na tuto možnost Horký zřejmě nepomyslel, přestože minimálně u textů ze *Zálesí* měl tyto údaje k dispozici. Místo toho uvedl pouze prameny, ze kterých příběhy přebíral. Zatímco Kubín po léta putoval z vesnice do vesnice a pilně zapisoval každé slovo vypravěčů, Horký sám pravděpodobně nikdy v terénu nesbíral, „pouze“ v *Zálesí* vyzýval děti, aby pověsti zasílaly do redakce, a zpracovával příběhy sebrané jinými folkloristy. Díky tomu, jak podrobný Kubín při popisu svých vypravěčů byl, my nyní můžeme sledovat rozdíly (například ve slovní zásobě vypravěčů) a zkoumat je na základě znalosti jejich věku, vzdělání, sečtělosti apod. U Horkého bohužel nic takového možné není. Ačkoliv víme, že velkou část vypravěčů u Horkého tvořily děti školního věku, zkoumání jejich jazykových dovedností na základě této sbírky by nebylo objektivní, jelikož Horký texty ve velké míře upravoval.

Kubínova sbírka tedy kromě obsahové stránky nabízí jazykovědcům možnost analyzovat celkem 102 vypravěčů a jejich povídky. U *Šimona kouzelníka* lze analyzovat maximálně jazyk Emanuela Horkého samotného. To samozřejmě neubírá na kvalitě obsahové stránky – pakliže čtenář vyhledává zajímavé pověsti bez přidané lingvistické hodnoty, jsou pro něj obě dvě sbírky dobrou volbou.

Podíváme-li se tedy na přístup obou tvůrců k folkloru obecně, vidíme dvě velmi různé autorské postavy. Na jedné straně máme Kubína, vyzrálého a zkušeného folkloristu, který se od dětství setkával s lidovým vyprávěním a který vyvinul mnoho úsilí pro to, aby za sebou zanechal kvalitní a podrobný folkloristický materiál v rámci své obsáhlé sbírky povídek. Na druhé straně pak vidíme Horkého, nadšeného mladého pedagoga a editora sborníčku významného pro jeho maloměsto, který se snaží uchovat lokální pověsti a zapsat je co nejkvalitnějším jazykem, ale který zřejmě necítí potřebu doplnit příběhy jakýmikoliv sekundárními informacemi.

Nelze říct, která sbírka je všeobecně lepší, Kubínova kniha však bezpochyby přináší hodnotnější materiál z folkloristického hlediska. Obě sbírky každopádně nabízí zajímavý náhled do látky české lidové slovesnosti počátku dvacátého století.

ZÁVĚR

V této bakalářské práci jsme nejdříve věnovali pozornost sbírce *Lidové povídky z Podkrkonoší* sepsané pedagogem, spisovatelem a folkloristou Josefem Štefanem Kubínem. Podrobnou analýzou jsme si vytvořili přehled prostředků a postupů, jimiž jsou tvořeny povídky Kubínových vypravěčů, a došli jsme k závěru, že se jedná o jazyk velmi barvitý, různorodý a bohatý na rozmanité umělecké prostředky. Dále jsme rozebírali způsob, jakým Kubín postupoval při sbírání příběhů. Z rozboru vyplynulo, že Kubín byl ve své sběratelské činnosti velmi pečlivý, díky svému vzdělání v oboru a zkušenostem dokázal sestavit hodnotný komentář a rejstřík vypravěčů, které dodávají sbírce potenciál kvalitního pramene pro jazykovědce.

V druhé části práce jsme rozebírali méně obsáhlou sbírku pověstí *Z kraje Šimona kouzelníka*, kterou sepsal pedagog a redaktor Emanuel Horký. Při rozboru tohoto textu jsme zjistili, že tato kniha je taktéž bohatá po jazykové stránce, nicméně kvalit Kubínovy sbírky v tomto ohledu nedosahuje, a to ani s přihlédnutím na rozdílný rozsah obou sbírek. Zajímavé jazykové prvky nalezené ve sbírce navíc nelze vždy připisovat samotným vypravěčům a nakládat podle toho s textem, jelikož Horký pověsti ve velké míře po formální stránce upravoval. Krom toho jsme při pátrání po pramenech Horkého sbírky došli k závěru, že on sám v terénu nepůsobil, buďto přejímal pověsti z jiných již existujících sbírek, nebo pomocí vlastivědného sborníku *Zálesí* vyzýval mládež, aby posílala do redakce místní pověsti, a ty pak zpracovával do své sbírky. Neopatřil svou sbírku edičním aparátem či jinými informacemi, které by umožnily sledovat jeho počínání při komponování knihy.

Nakonec jsme zjištěné informace postavili proti sobě, abychom tak mohli porovnat sbírky obou autorů a jejich obecný přístup k folkloru. Došli jsme k závěru, že Josef Štefan Kubín byl sběratelem a folkloristou důslednějším, svědomitějším a pozornějším; pravděpodobně byl díky svému vzdělání lépe obeznámen s tím, co by měl folklorista do knihy zahrnout, aby byl jeho text hodnotný ne jen jako beletristický text, ale také jako možný pramen folkloristického bádání. Ani přesto se však ve své době nesešel se stoprocentním doceněním, v dobové kritice jsme se setkali s negativním názorem na Kubínovu práci. Horkého sbírce taková pozornost nikdy věnována nebyla. Absence odborného komentáře nebo alespoň základních informacích o sestavování sbírky řadí jeho knihu mezi běžné sbírky lokálních pověstí. To však neznamená, že by se jednalo o text nekvalitní, právě naopak – obě knihy jsou čtenářsky atraktivní a pokrývají široký rozsah rozmanitých témat, nabízejí odraz stavu ústní lidové slovesnosti na počátku dvacátého století.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Prameny:

KUBÍN, Josef Štefan a Jaromír JECH, ed. *Lidové povídky z Podkrkonoší*. *Podhoří západní.* Praha: SNKLU, 1964. Lidové umění slovesné (SNKLHU).

KUBÍN, Josef Štefan a Jaromír JECH, ed. *Lidové povídky z Podkrkonoší*. *Úkrají východní.* Praha: Odeon, 1971. Lidové umění slovesné (Odeon).

HORKÝ, Emanuel. *Z kraje Šimona kouzelníka: báje a pověsti z Havlíčkobrodska, Humpolecka a Polenska*. Havlíčkův Brod: Krajské nakladatelství, 1958. Vlastivědná edice Vysočiny.

Odborná literatura:

BACHMANNOVÁ, Jarmila. *Slovník podkrkonošského nářečí*. Praha: Academia, 2016. Lingvistika (Academia).

BOGATYREV, Petr Grigor'jevič. *Ľudové divadlo české a slovenské*. Bratislava: Tatran, 1973. Okno.

BOGATYREV, Petr Grigor'jevič a Jaroslav KOLÁR, BENEŠ, Bohuslav, ed. *Souvislosti tvorby: cesty k struktuře lidové kultury a divadla*. Praha: Odeon, 1971.

HORÁLEK, Karel. *Studie ze srovnávací folkloristiky*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1966.

CHALOUPKA, Otakar a Josef Štefan KUBÍN. *Vypravěč Josef Štefan Kubín*. Hradec Králové: Východočeské nakladatelství, 1966.

JAHODOVÁ-KASALOVÁ, Anna. *Pověsti a zkazky královského města Německého Brodu a okolí.* Věrovany: Jan Piszkiewicz, 2003.

JECH, Jaromír. *Dílo Josefa Štefana Kubína ve světle korespondence Jiřího Polívky.* Český Lid 51, č. 5/6 (1964): 272–81.

KOPÁČ, Josef. *Zvěsti z Horácka. Sbírka bájí a pověstí z vysočiny Českomoravské.* Humpolec: nákladem Musejní společnosti vytiskl Fr. Hůla, 1927.

MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004.

RYCHETSKÝ, Jiří a Pavel ZEDNÍK. *Emanuel Horký* in *Sborník Havlíčkobrodské společnosti pro povznesení regionálně historického povědomí*. Havlíčkův Brod: Havlíčkobrodská společnost pro povznesení regionálně-historického povědomí, č. 2 (2002).

SIROVÁTKA, Oldřich. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*. Brno: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1998.

SIROVÁTKA, Oldřich. *Folkloristické studie*. Brno: Etnologický ústav Akademie věd České republiky, 2002.

VÁCLAVEK, Bedřich. *Lidová slovesnost v českém vývoji literárním: památce Arne Nováka*. Praha: V. Petr, 1940. Svazky úvah a studií (Václav Petr).

VŠETIČKA, František. *Josef Štefan Kubín*. Praha: Československý spisovatel, 1980. Portréty spisovatelů.

VYHLÍDAL, Zdeněk. *Klasická pohádka a skutečnost*. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 2004. Edice Vysočiny.

Zálesí: vlastivědný sborníček pro mládež okresu humpoleckého. Humpolec: Budeč, 1919-1948.